

**«УТВЕРДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ
СУДОЧИНСТВА І ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА —
ПРІОРИТЕТИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ
ТА ВІДНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ
ДО СУДІВ В УКРАЇНІ»**

*Інтерв'ю учасників форуму —
журналу «Право України»*

Питання реформування судової системи в Україні сьогодні одне з найактуальніших. Висловлюється багато різних пропозицій щодо того, якою вона має бути. Яка Ваша думка з цього приводу?

ВІДПОВІДЬ В. ТАЦІЯ:

Система правосуддя в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Як правило, кожен реформаторський захід у цій сфері запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних і європейських норм і стандартів. Але, як свідчить час, сам процес реформування системи правосуддя був досить непослідовним і суперечливим — не лише через історичний спадок, а ще й тому, що інколи супроводжувався гострим політичним протистоянням та намаганнями різних політичних сил і владних команд забезпечити контроль над судовою владою.

Започатковане та реалізоване за весь період реформування не призвело до утвердження в Україні незалежного і справедливого суду, про що свідчить

рівень довіри суспільства до суду зокрема та до всіх інститутів державної влади в цілому. Це факт, який не потребує якогось наукового доведення. На це звернув увагу Президент України у своєму виступі 25 вересня 2014 р. на з'їзді суддів, вказавши, що судовій системі довіряють лише 7 % громадян України.

Причину слід шукати як в існуючій зараз системі судоустрою, так і у державній політиці щодо кадрового забезпечення судів та функціонування всієї системи правосуддя.

Стосовно питання структури судової системи вважаю за необхідне наголосити, що вона має бути оптимальною саме для України — рівнів судів та їх видів має бути стільки, скільки достатньо для забезпечення доступності правосуддя. Держава має гарантувати людині реалізацію її права на справедливий суд упродовж розумного строку. Тому, на мою думку, початком при обранні оптимальної для

України моделі судоустрою має бути: 1) доступність суду, передусім через територіальну розгалуженість судів та відсутність будь-яких перешкод для вільного звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів; 2) професійність суддів, адже особа має розраховувати на отримання ефективного судового захисту; 3) наявність дієвих механізмів виправлення можливих судових помилок, зокрема, через забезпечення права на оскарження судового рішення.

Вважаю, що забезпечити це повною мірою може трирівнева система судів: місцеві суди як найбільш розгалужена структура судів, що перебувають найближче до людей; апеляційні суди в кожному обласному центрі та Верховний Суд України, який здійснюватиме касаційний перегляд судових рішень та відповідатиме за єдність судової практики. Повернення до трирівневої системи було б оптимальним для України з декількох причин. По-перше, це обґрунтовано з економічного погляду, адже, за даними Голови Верховного Суду України Я. Романюка, показник кількості професійних суддів в Україні (розрахований на 100 тис. населення) становить 19,3; коефіцієнт заробітної плати судді суду першої інстанції стосовно рівня середньої заробітної плати у державі – 2,6, що в цілому відповідає середнім показникам в Європі. При цьому відсоткове співвідношення бюджетних видатків на судову систему України становить 0,91 % від державного бюджету, що в рази більше, ніж показники інших європейських держав, зокрема, Швеція, Болгарія – 0,29; Нідерланди – 0,33; Чехія – 0,41; Франція – 0,52. Такий високий показник бюджетних видатків пов'язаний з утриманням громіздкої чотириланкової системи судів України. Безумовно, цей показник значною мірою буде змінюватися залежно від обсягів бюджет-

ного наповнення в розрахунку на кількість населення. По-друге, спрощення судової системи має важливе значення і в аспекті забезпечення доступу до правосуддя, у тому числі й до Верховного Суду України, а також впровадження більш зрозумілої для громадян процедури судового захисту їх прав і законних інтересів.

Реформування системи судоустрою повинно відповідати вимогам раціональності, а саме – в державі має бути стільки судових установ, скільки вона спроможна утримувати, скільки є достатньо для забезпечення державою своїх зобов'язань (у тому числі і міжнародного характеру) щодо надання належних умов для реалізації громадянами права на справедливий суд.

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Питання реформування судової системи є одним із ключових у майбутній конституційній реформі. Оновлена Конституція України за своєю правовою природою має стати втіленням суспільного договору між народом і державою у найважливіших питаннях їх взаємовідносин та організації. Одним із таких питань є утворення суду як незалежного арбітра між народом і державою щодо дотримання цього договору і захисту суверенітету народу від політичної чи юридичної анархії, зловживань чи узурпації влади з боку окремих органів державної влади, соціальних груп чи політичних партій. Закони, які встановлять судову систему та механізми судочинства, мають суворо відповідати як букві, так і духу Основного Закону. Тому організація суду як «охоронця» публічного миру, незалежного та неупередженого арбітра між народом (людиною) та державою (державним апаратом) має унормовуватися на найвищому рівні правового регулювання шляхом прий-

няття відповідного конституційного акта Основ законодавства «Про судову владу», і затверджуватися конституційною більшістю парламенту або всенародним голосуванням на референдумі. Такий конституційний акт має закріплювати та детально регламентувати основні конституційні положення організації та діяльності судової влади.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Не викликає сумнівів пріоритетний характер судової реформи в Україні. Водночас слід зазначити, що реформування судової системи розпочалося ще в 90-х роках минулого століття і триває практично 20 років з різним ступенем інтенсивності.

На мою думку, нинішній етап реформування має бути динамічним і ефективним, а за своїм характером реформи повинні мати системний характер (не бути фрагментарними).

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Про реформування судової системи в Україні говорять багато. З цієї метою вже двічі приймалися фундаментальні закони про судоустрій і статус суддів у (1992 р. і 2010 р.). Вони були предметом оцінки Венеціанської Комісії. Кожний раз вона визнавала їх позитивними.

Чого хоче кожна держава від своїх судів? Біда України в тому, що кожна політична сила, яка приходить до влади, бачить судову систему і її завдання по-своєму. У той же час жодна влада в Україні перш ніж щось змінювати у судовій системі не провела не лише ґрунтового, а й навіть поверхового вивчення глибинних проблем і явищ, які існують у судовій системі. А без цього жодна реформа не може бути ефективною.

Що знає нинішня влада про проблеми судової системи?

Тільки те, про що «кричать» засоби масової інформації. Але чи об'єктивні вони? Вони всі висловлюють позицію свого «хазяїна», власника засобу масової інформації, а також тих осіб, як фізичних, так і юридичних, які «програли» справи в суді.

В Україні багато говорять про корупцію в судах. Але чи відповідають дійсності ці твердження? Хто дав свідчення про те, що він давав хабарі суддям? І де ці свідчення зафіксовані? Де на цей предмет процесуально оформлена доказова база? Що є з цього приводу в Україні, крім бездоказових обвинувачень деяких політиків і активістів, які в такий спосіб намагаються набрати політичні бали? Як відомо, кримінальних справ про притягнення суддів до відповідальності за отримання хабарів в Україні фактично не має. (У Румунії, наприклад, якщо «кричать» про хабарність у судах, то кожний рік засуджується майже 10 суддів.)

Треба знати, що 90 % судових рішень в Україні не оскаржуються, що свідчить про високу довіру учасників судових процесів до цих рішень. 10 % із тих судових рішень, що оскаржуються, приблизно 10–15 % скасовуються та змінюються, тобто неправильно визнається мізерна частка судових рішень. Треба знати, що на судові рішення українських судів у Європейський суд з прав людини скаржаться лише 5–10 % скаржників. Всі інші скарги стосуються досудового слідства, виконання судових рішень тощо.

Що більше всього дратує громадян у судах України? Перш за все жахливі умови перебування: не має де роздягнутися, присісти, випити чаю, відвідати туалет, тобто умови принизливі для людської гідності. Прийдіть у Шевченківський районний суд міста Києва і Ви пересвідчитесь у цьому. Дратує невиконання судових рішень або несвоєчасне їх виконання.

Під впливом явищ, які існують у суспільстві, нині превалує думка, що «виграти» справу в суді можна силою, криком, образами та приниженням суддів, залученням засобів масової інформації до висвітлення судових процесів, тобто шляхом тиску.

У чому головні проблеми судової системи України?

1. Умови, в яких діють суди. Незважаючи на конституційну норму про рівність влад, ставлення до судової влади як до меншовартісної, приниженої і залежної;

2. Тиск на суддів, який здійснює влада шляхом люстрацій та інших заходів, а також вулиця та деякі групи людей, оплачені заінтересованими учасниками процесу;

3. Нестабільність законодавства і його неглибока продуманість;

4. Слабкість суддівського самоврядування;

5. Незахищеність суддів та їх сімей;

6. Суддя як представник державної влади бажає високого реноме в державі, як це практикується в успішних державах, він хоче захищеності та підтримки держави, рівності з іншими представниками влади. Натомість в Україні держава і її представники всіляко принижують, паплюжать, ображають і шельмують суддів, бездоказово обвинувачують їх у всіх смертних гріхах. У такий спосіб розвалюється фундамент держави, бо як відомо, саме правосуддя є фундаментом держави, створюється атмосфера пригніченості та безперспективності;

7. Нерівномірне навантаження справами. В одних судах, в одних суддів воно надзвичайно велике, в інших – надзвичайно мале, що викликає почуття несправедливості, неможливості вирішити справи своєчасно, а це, відповідно, гнів учасників процесу;

8. Автоматизована система розподілу справ загострює якість розгляду

справ, бо для того, щоб суддя міг правильно і своєчасно розглянути будь-яку справу потрібні не лише знання, а й суддівський та життєвий досвід, які машина не враховує. Крім того, у наш високотехнологічний час обдурити машину не так вже і складно. І тому, створюючи ілюзію справедливого розподілу справ, «потрібні справи» все таки йдуть «потрібним суддям», що є корупційним чинником. Необхідне удосконалення і колективний контроль за розподілом справ;

9. Відсутність організаційних заходів, спрямованих на підвищення якості та оперативності правосуддя:

а) вивчення та колективне обговорення судових рішень, постановлених конкретним суддею;

б) перевірки судів із питань організації судової діяльності;

в) можливості скасування та зміни необґрунтованих рішень, виявлених під час вивчення та перевірки судової діяльності, без наявності скарг. (Це основне підґрунтя для корупції у судах.);

г) забезпечення неможливості навіть мінімального контактування суддів з учасниками процесу та заінтересованими особами у позапроцесуальний спосіб, як це робиться в інших країнах;

г) фіксації кожного контактування судді з учасниками процесу та заінтересованими особами у позапроцесуальний час і спосіб;

10. Крім того, існують й інші проблеми неякісного та неоперативного правосуддя в Україні.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛІВАНОВА:

Реформування судової системи – справа не стільки державного, скільки суспільного значення, і ця тема належить до пріоритетних у відновленні довіри до держави, всіх її владних інституцій. Але реформаторський потенціал цієї проблематики має бути

використаний не лише за принципом державної логістики (не вистачає фінансів на утримання судів і надмірна завантаженість суддів, що свідчить про низьку ефективність судової системи). Головною умовою реформування судів має бути новий принцип — судовий процес забезпечує доступ до правосуддя за умови наявних доказів та обставин, що є предметом розгляду і прийняття справедливого рішення. Далі головна увага спрямована на виконання судових рішень, що є метою і завданням правосуддя у сучасних умовах. Якщо в такому напрямі буде змінена інституціональна і процесуальна модель системи правосуддя, то, звичайно, саме такий шлях буде свідчити про судову реформу.

Але перед початком реформування судової системи слід розробити і запропонувати суспільству нову концепцію ефективного правосуддя. Без внесення змін до Основного Закону жодну реформу не можна готувати, оскільки повинно бути сформовано уявлення про те, як мають будуватися всі елементи судової влади, і прогностично це повинно бути схвалено інститутами громадянського суспільства.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Останнім часом серед фахівців у галузі права ведуться дискусії щодо ініціативи проведення судово-правової реформи в Україні, одним із напрямів якої є ліквідація господарських судів, а в подальшому й адміністративних судів шляхом їх приєднання до судів загальної юрисдикції. Метою цієї реформи її автори визначають спрощення судової системи, територіальну доступність судів для більшості населення, повернення повноважень Верховному Суду України як суду касаційної інстанції тощо. На жаль, спрощення не завжди свідчить про покращання якості системи

правосуддя. Я не прихильник радикальних змін у судової України, таких як ліквідація системи спеціалізованих судів, що мають багаторічну та успішну історію функціонування. Вважаю, що поставлену мету можна досягти еволюційним шляхом через удосконалення чинного законодавства, у тому числі й того, що регулює діяльність та повноваження Верховного Суду України.

Суспільна довіра та повага до суддів є гарантіями ефективності системи правосуддя. Упродовж останнього часу, особливо після нещодавніх подій у країні, судовій владі доводиться відновлювати довіру та повагу громадян. Хочу наголосити, що з боку суспільства виникає багато питань саме до професійної кваліфікації суддів, їх моральних якостей, позасудової поведінки у приватному житті, корупційності та наявності зовнішнього впливу і неправомірного тиску при прийнятті рішень. Громадяни вимагають, щоб судова влада була доступною, відкритою і прозорою, щоб кожен був впевнений, що його справу розглядає чесний та добросовісний суддя, який відправляє правосуддя, застосовуючи свої найкращі здібності, та приймає рішення справедливо і відповідно до закону, без страху чи власної користі. Оскільки суспільство наділяє суддів певними повноваженнями, кожен хоче бути також впевненим, що існує реальна, а не лише на папері, можливість притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності і, найголовніше, що за винесення завідомо неправосудного рішення винний суддя обов'язково буде покараний. Тому вважаю, що першочергово необхідно проводити судово-правову реформу в Україні саме в цьому напрямі. Без проведення системних змін вимог до суддів та кадрової політики в судах будь-яка структурна перебудова судової системи не матиме

позитивних результатів, довіра та повага до суддів не відновиться.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Реформування судової системи є вкрай актуальним, однак воно **не повинно передувати**: а) оновленню Конституції України; б) парламентській реформі; в) формулюванню Загальної концепції судово-правової реформи в Україні. Спроби попередньої влади *виокремити як пріоритетні* реформи судової влади та місцевого самоврядування яскраво підтвердили помилковість і безперспективність такого шляху. *Не вирішивши загальні питання, не можна братися за часткові*. На жаль, європейські експерти не звернули на це уваги, «підігруючи» попереднім «реформаторам».

Тільки здійснення **комплексної політико-правової реформи** на базі Конституції України в новій редакції дасть змогу провести повноцінну судово-правову реформу як *одну зі складових* вказаної політико-правової реформи.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Реформування судової системи в Україні продовжується понад 20 років, і, на жаль, за цей час стан правосуддя не поліпшився. Зверніть увагу, кожний раз, коли до влади приходять інша політична сила, з'являються малозрозумілі проекти Закону України «Про судовий устрій». А останній законопроект розробляв хто завгодно, лише не судді. Виникає запитання: чи черговий закон забезпечить таку систему судоустрою, коли суд опиниться поруч із громадянином, зможе вирішити всі спори й однозначно буде виконано судові рішення? Відверто скажу, ні. Це укотре хтось боїться позбавити суддів залежності від тиску, комусь знову і знову хочеться бачити суди та суддів біля власної ноги. Проведені реформи

ускладнили судову систему настільки, що виникають спори про підсудність, які недопустимі. Сама судова система стала громіздкою, а тому з пропозиціями, які обґрунтовано викладені Головою Верховного Суду України Я. Романюком, неможливо не погодитися.

Судова система повинна бути триланковою: місцевий суд, апеляційний суд, Верховний Суд України — касаційна інстанція. При цьому Верховний Суд України буде знову занадто перевантажений, але він повинен бути судом третьої ланки.

Є варіант: місцевий суд, апеляційний суд, Касаційний суд України, а Верховний Суд України — вищий орган, який здійснює судовий нагляд за якістю розгляду справ, і єдиний орган, який спрямовує судову практику шляхом дачі роз'яснень судової практики, які мають обов'язковий характер, є судом першої інстанції у справах, які не знайшли правильного рішення у судах нижчого рівня.

Необхідно в систему судів повернути військові суди.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Дійсно, сьогодні як ніколи постало питання реформування судової системи України. Багато думок різних політиків уже було озвучено з цього приводу.

Зрозуміло, що у будь-якому випадку останнє слово за Верховною Радою України.

Пам'ятаю, на попередніх з'їздах суддів України до 2010 р. обговорювалися різні варіанти і спрямованість була такою, що неможливо реформувати судову систему без відповідних змін до Конституції України.

Проте, як бачите, не так сталося, як гадалося.

Верховний Суд України у своїй Постанові № 1 Пленуму Верховного Суду України від 11 квітня 2014 р. «Про пропозиції Верховного Суду

України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України» висловив свої пропозиції.

Я поділяю позицію щодо необхідності створення конституційних засад для зміни судової системи.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Дійсно, потреба в реформуванні судової системи в Україні відповідно до європейських стандартів у сфері судочинства назріла вже давно. З підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС держава взяла на себе конкретні зобов'язання щодо вжиття заходів, спрямованих на підвищення ефективності судочинства та незалежності судової влади, забезпечення доступності правосуддя, відновлення довіри громадян до судової влади. Саме ці принципи мають бути ключовими у функціонуванні судових систем держав — членів ЄС та держав — членів Ради Європи, незалежно від деяких національних особливостей побудови їх судових систем.

У цьому контексті зазначу, що побудова нинішньої системи судоустрою в Україні зумовлена історичними умовами її розвитку та особливостями національної правової системи. Аналіз роботи судів, безумовно, вказує як на позитивні, так і на негативні моменти, однак не дає підстав говорити про існування комплексних проблем, які б зумовлювали неефективність діяльності судової системи. Тому, на моє переконання, судова реформа в Україні має бути акцентована не на зміні складових системи судоустрою, а на вдосконаленні діяльності існуючих елементів цієї системи та законодавчих механізмів її функціонування, у тому числі щодо забезпечення єдності судової практики. Зокрема, актуальним у межах реформування є пошук законо-

давчих шляхів забезпечення моніторингу судами касаційної інстанції випадків неоднакового застосування судами норм права, посилення ролі органів суддівського самоврядування, спрощення системи таких органів і забезпечення прозорості їх формування та діяльності. Крім того, важливим кроком є створення єдиного органу, відповідального за призначення суддів та контроль за їх діяльністю. Цей орган відповідно до європейських стандартів має бути незалежним від виконавчої й законодавчої влади і формуватися переважно з числа суддів, обраних органами суддівського самоврядування.

Натомість деякі пропозиції щодо реформування системи судоустрою, що передбачають зміну її структури, повернення до триланкової судової системи та ліквідацію спеціалізованих судів, вважаю доволі спірними й такими, що історично себе не виправдали. На мою думку, впровадження таких змін не є запорукою удосконалення судової системи, а, навпаки, може створити додаткові перешкоди для її ефективного функціонування.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

Ініціативи щодо вдосконалення здійснення судочинства, покращання діяльності судової влади обговорюються в Україні не один рік. Нині ці питання як ніколи актуалізовані складною суспільно-політичною ситуацією, що склалася в країні. Гостроти додає інтерес громадськості, яка справедливо вимагає якнайшвидшого прийняття рішень, необхідних для стабілізації ситуації, у тому числі стосовно судових органів. Від суддів люди очікують якісного та ефективного правосуддя.

Однак важливо у цьому процесі орієнтуватися не лише на виклики сьогодення, а й передусім — на довгострокові перспективи.

Судова реформа визначена Президентом України П. Порошенком як пріоритетна сфера серед широкого комплексу інших реформ політичних, економічних та соціальних інституцій у межах його програми «Стратегія реформ-2020». Як Вам відомо, метою цієї програми є досягнення європейських стандартів життя і підготовка до подання заявки на членство в Європейському Союзі.

До того ж у підписаній і ратифікованій у 2014 р. Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачено спрямування нашого співробітництва на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності і неупередженості та боротьбу з корупцією. Саме такі європейські цінності, на мою думку, мають бути взяті Україною як орієнтири та ключові напрями вдосконалення і розвитку судівництва.

Враховуючи взяті Україною зобов'язання стосовно реформування національного законодавства, європейські експерти неодноразово протягом останніх років акцентували свою увагу на модернізації сфери правосуддя і приведення її у відповідність до європейських стандартів, насамперед у питаннях, що мають важливе значення для незалежності судової гілки влади в Україні. Це насамперед питання, що стосуються механізму призначення і обрання суддів на посади, зменшення ролі парламенту та взагалі політичного впливу на вирішення кадрових питань щодо суддів, зміна порядку формування складу Вищої ради юстиції, перегляд меж суддівської недоторканності. Проведення таких змін цілком залежить від наявності політичної волі на вдосконалення відповідних конституційних положень, які є фундаментом та водночас стримуючим фактором для вирішення питань, які я назвав.

Сьогодні лунають закиди про нездатність суддів і судової системи в цілому до самоочищення своїх рядів. Але ні самі судді, ні органи суддівського самоврядування не вирішують кадрових питань. Вже понад рік в Україні не приймаються рішення ані про призначення чи обрання суддів на посади, ані про звільнення з посад, навіть за безспірних підстав – поданням суддею заяви про звільнення, досягненням суддею граничного віку перебування на посаді.

Звичайно, у суспільства є серйозні питання до суддівського корпусу. Але такі речі мають бути предметом об'єктивного розгляду у межах відповідного дисциплінарного провадження. Тому питання вдосконалення інституту відповідальності суддів на порядку денному.

На жаль, дискусії навколо судової реформи сьогодні здебільшого звелися до питання бути чи не бути господарському судочинству, ліквідувати чи не ліквідувати господарські суди, залишити чи ні вищі спеціалізовані суди.

Кожен має право на свою думку. Але невже проблеми в судовій системі залежать винятково від існування системи судів господарської юрисдикції? Переконалий, найменше від господарських судів. Більше того, чи всі проблеми, пов'язані з гарантуванням ефективного судового захисту, лежать у суддівській площині? Скільки рішень Європейського суду з прав людини винесено не у зв'язку з правильністю чи неправильністю вирішення національним судом спору, а через, наприклад, невиконання судового рішення? Виконання судового рішення є показником вирішеності судового спору, життєвості застосованого судом закону та, у підсумку, – показником авторитету правосуддя та ефективності державної влади в цілому. А чи є забез-

печення виконання судового рішення сферою судової влади?

Тому, на мою думку, здійснення реформ у питаннях функціонування судової системи вимагає комплексного, системного підходу із залученням науковців, практиків, дослідників відповідних профільних проблем з метою вироблення узгоджених та обґрунтованих позицій.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

У «Стратегії реформ-2020» Президент України П. Порошенко серед системних державних реформ судову реформу визначив як пріоритетну. Це не випадково, адже саме на суди покладено важливе завдання щодо захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, судового контролю у сфері державного управління та господарювання.

Як відомо, система судової влади в Україні визначена Конституцією України, тому її реформування потребує внесення відповідних змін до Основного Закону держави.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

У контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом актуальним питанням є прискорення процесу здійснення судово-правової реформи та приведення діючого законодавства у відповідність до європейських стандартів.

З цією метою нещодавно Президентом України П. Порошенко утворено Раду з питань судової реформи, яка розпочала роботу над підготовкою відповідних пропозицій щодо судово-правової реформи. Серед основних напрямів її діяльності обов'язково має бути вирішення проблемних питань щодо покращання доступності правосуддя, зміцнення незалежності суддів, приведення системи правосуддя у від-

повідність до потреб суспільства та європейських стандартів та ін.

Будь-яка реформа супроводжується, як правило, внесенням певних коректив в існуючий правопорядок, реформуванням відповідних управлінських систем, вдосконаленням правових механізмів діяльності органів влади. Вважаю, що зміни до діючого законодавства про судоустрій — якщо будуть враховані застереження професійного співтовариства суддів, науковців — мають шанс наблизити українське правосуддя не лише до європейських стандартів, а й до людей. Разом з тим варто розуміти основні вимоги громадянського суспільства — доступ до правосуддя, оперативне, законне і справедливе вирішення справи. Судова реформа повинна зміцнити віру у доступність і справедливість правосуддя, поваги до судової влади та її носіїв — суддів.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Будь-яке реформування суспільних відносин продиктовано суб'єктивними та об'єктивними обставинами. На сьогодні склалася така ситуація, коли існує потреба такого реформування і змін. Зміни є нагальними.

Щодо суб'єктивних обставин є незадовільність існуючою системою як з боку громадян та юридичних осіб, так і з боку суддів і представників суду.

До об'єктивних обставин належить неефективність, розгалуженість, різний рівень завантаженості, неузгодженість застосування процесуального та матеріального законодавства. Разом з тим змінювати систему слід за умови впевненості у тому, що це буде краще. Не варто витрачати сили, кошти та час на зміни задля змін. Вдосконалений проект реформування судової системи на сьогодні, на жаль, відсутній. Отже, поспішати не слід.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

На мою думку, реформування потребує увесь механізм державної влади. Сама лише реформа судової системи не дасть бажаних наслідків, якщо не буде реформовано прокуратуру, міліцію, виконавче провадження та суміжні галузі. Зміна правового регулювання одних правовідносин, безумовно, вплине на інші. Тому потрібен комплексний підхід.

Справді, є багато зауважень як до судоустрою, так і до судочинства. Але успіхом ці проблеми не вирішуються. Реформа — це докорінна зміна, в основі якої повинна бути серйозна та фахова робота. Потрібно також узгодити головні, концептуальні засади майбутньої моделі судової системи, бо зараз навіть у суддівському товаристві немає єдиного бачення. Створення Президентом України Ради з питань судової реформи — крок у цьому напрямку.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

Судова система України є невід'ємною складовою державного будівництва, однією з гілок державної влади. Проте в українському суспільстві поки що відсутнє глибоке усвідомлення складності вирішення завдань у цій сфері, зокрема в судовій системі, яка, зазначу, з дня проголошення незалежності України і досі перманентно перебуває у стані реформування. А очікуваних бажаних результатів суспільство так і не отримало, хоча основними цілями реформ судової влади визначалися і залишаються натеper — створення незалежного, безстороннього, доступного і справедливого правосуддя. Природно постає питання, чому ця мета не досягнута, чому в суспільстві до судів така низька довіра, хто в цьому винен і має відповідати перед народом і громадянами? Вирішення цих та інших питань передбачалося усіма розробленими концепціями

щодо реформування судової системи (1992 р., 2006 р. і 2010 р.), але, як говорить народне прислів'я, «віз і нині там». Звичайно, на початкових етапах можливо припустити деякі помилки, ніхто від них не застрахований, тим більше з питань, як правильно організувати і забезпечити нормальне функціонування судової влади, визначити її систему, розмежувати повноваження між органами правосуддя тощо. До цього слід додати явну недооцінку потенціалу права — одного з важливих ресурсів суспільства і держави, використання якого в упорядкуванні суспільних відносин поки що далеко від бажаного. Сучасна судова реформа повинна бути системною і комплексною, враховувати як вітчизняний досвід, так і досвід європейських країн, а також використовувати наукові висновки і розробки з проблем судового права і процесу.

Згідно з конституційними засадами судочинства в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ст. 124). Система судів загальної юрисдикції «будується за принципами *територіальності та спеціалізації* (ст. 125), які відповідно до ст. 17 Закону України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус судів» були доповнені принципом *інстанційності*. Разом з тим питання *системи судів* викликало найбільше спорів серед учених-юристів, фахівців із питань судового права і процесу. Так, Законом України від 7 лютого 2002 р. «Про судоустрій України» передбачалося утворення окремо *Апеляційного і Касаційного судів* України (нагадує французьку модель). Але Рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 р. № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України) положення Закону України «Про судоустрій України» щодо створення Касаційного суду були визнані неконституційними.

Така доля мала б спіткати й Апеляційний суд, але з невідомих причин і з тих самих підстав неконституційності Касаційного суду його чомусь не зачепили (проте його так і не було створено). Лише з прийняттям Закону України «Про судоустрій України» Апеляційний суд у системі правосуддя України вже не значився. Таким чином, у цьому випадку принцип інстанційності в судовій системі було переглянуто і по-новому закріплено цим Законом.

Причиною такої перебудови в судовій системі, на мою думку, стало не зовсім правильне й адекватне тлумачення змісту положень ст. 125 Конституції України. Крім того, цьому сприяли романтичні віяння у свідомості розробників законопроектів з проблем реформування судової влади в Україні. З метою реалізації названих принципів судоустрою держави Закон України «Про судоустрій і статус суддів» оновив раніше існуючу систему судів, до якої увійшли: 1) місцеві суди; 2) спеціалізовані суди; 3) апеляційні суди; 4) вищі спеціалізовані суди (касаційна інстанція); 5) Верховний Суд України (ч. 2 ст. 17). Крім того, цей Закон закріпив також *перерозподіл повноважень* між судами, передавши здійснення касаційної функції від Верховного Суду України вищим спеціалізованим судам. Зазначу, що нині ці питання законодавства є предметом дискусії як у середовищі суддів, так і в наукових колах. Головним чином, ідеться про конституційно-

правовий статус Верховного Суду України, повернення йому в повному обсязі правосудних функцій, установлення безпосереднього доступу до нього фізичних і юридичних осіб тощо.

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Вважаємо, що систему адміністративних судів в Україні слід залишити в існуючому вигляді, оскільки аналогічна система (чотириланкова) існує у багатьох країнах Європи.

Нині перед Україною стоїть завдання із приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Наприклад, в Європі не виникає дискусій стосовно кількості ланок у судовій системі, оскільки вирішальними обставинами її побудови є здатність забезпечувати єдність судової практики.

Отже, питання збереження існуючої судової системи слід вирішувати після законодавчого визначення функцій найвищої судової установи України. За приклад можна взяти судову систему будь-якої з європейських країн, яка виправдала своє існування протягом тривалого часу (наприклад, Франції, Німеччини, Італії).

На сьогодні чотириланкова система забезпечує вільний доступ громадян до адміністративного правосуддя та розгляд переважної більшості адміністративних справ у строки, встановлені Кодексом адміністративного судочинства України.

У нашій державі вже тривалий час функціонують спеціалізовані суди, що, відповідно, передбачає судову спеціалізацію, метою запровадження якої було те, щоб окремі, специфічні, складні категорії справ розглядали спеціальні судді, тобто ті, які пройшли спеціальну підготовку в тій чи іншій галузі юридичної науки та мають глибокі спеціальні знання.

З огляду на тривалий вітчизняний досвід функціонування спеціалізованих судів як окремих спеціалізованих ланок судової системи — чи була досягнута мета їх створення?

Чи можна мету суддівської спеціалізації в деяких справах цілком ефективно досягти шляхом запровадження спеціалізації суддів у загальних судах?

ВІДПОВІДЬ В. ТАЦЯ:

Більшість західних країн підтримують принцип спеціалізації суду і тією чи іншою мірою використовують у побудові судової системи. На мою думку, принцип спеціалізації забезпечує надзвичайно важливу засаду, про яку вже було сказано вище, – компетентність суду у розв'язанні конкретного правового спору. Крім того, спеціальні, поглиблені професійні знання судді у конкретній сфері судочинства забезпечують й інші вимоги сучасного судового процесу – розумність строку судового розгляду, що передбачає передусім оперативне і правильне розв'язання правового конфлікту, який став предметом судового розгляду. Тому, безсумнівно, спеціалізація суддів є позитивним фактором, що впливає і на якість судових рішень, і на ефективність судочинства в цілому. Але, ще раз наголошу, спеціалізація не виключає єдності – всі суди, незалежно від спеціалізації суддів, є структурними елементами єдиної системи, а отже, мета і результати їх діяльності мають бути єдиними – справедливе судові рішення.

Разом з тим громадянин не повинен розбиратися у тонкощах судової спеціалізації – йому має бути надана можливість звернутися до найближчого до нього суду й отримати якісну судову послугу. Тому, на мою думку, реанімація вже колись висловлюваної ідеї про «єдине вікно» щодо прийняття звернень за судовим захистом є доцільною, але за умови належної роботи програми Електронного суду, що наразі впроваджується Державною судовою адміністрацією України. Тобто особа звертається до найближчого до неї суду, останній переводить

документи в електронну форму і перенаправляє їх до належного за підсудністю суду, який вже і визначить дату та місце судового розгляду, про що сповістить заінтересованих осіб.

При впровадженні пропозиції щодо об'єднання всіх спеціалізованих судів у єдину загальну юрисдикцію, яка останнім часом лунає все частіше, необхідно враховувати її економічну складову, оскільки це вимагатиме додаткових бюджетних коштів, зокрема, для забезпечення таких судів приміщеннями більшої площі. Що ж до окремої спеціалізації суддів у загальних судах, то наразі суди, які мають достатній штат, запровадили спеціалізацію суддів за певними категоріями справ. Законодавство це не заперечує, але, знов таки, потребує удосконалення програмне забезпечення автоматизованої системи розподілу справ у судах для врахування відповідної спеціалізації суддів.

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

У більшості сучасних держав спеціалізація судів є загальною сутнісною ознакою, одним із принципів організації судової системи. Вона може відбуватися або за предметом правового регулювання (предметна, галузева спеціалізація), або за суб'єктами правових відносин (суб'єктна спеціалізація), або ж бути змішаною. Сучасні судові системи характеризуються різноманітністю видів судових юрисдикцій, що зумовлено розмаїттям національних правових традицій. Проте абсолютизація та викривлене втілення судової спеціалізації в Україні більшою мірою призвело до загальних негативних наслідків. Так, впровадження суцільної спеціалізації судової

системи спричинило до розриву цілісного «тіла» судової влади, і як наслідок, втрати її самостійності.

Вбачається, що у перспективі спеціалізація судів має бути субсидіарною, допоміжною щодо судів загальної юрисдикції, а доступність судового захисту має забезпечуватися відповідно до правил одного «вхідного вікна».

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Вважаю спеціалізацію в нашій судовій системі її здобутком, а відтак принцип спеціалізації, який закріплений у Конституції України, має бути збережений. Навряд чи вдасться без якісних втрат для правосуддя замінити спеціалізацію судів спеціалізацією суддів, особливо якщо врахувати принципи територіальної підсудності.

Принаймні не на часі відмовитися у повному обсязі від господарської юрисдикції.

Інша річ, що система спеціалізованих судів повинна бути реформована, потребує докорінних змін і адміністративне процесуальне, і тим більше господарське процесуальне законодавство.

Мабуть, необхідно ретельно проаналізувати і завантаженість спеціалізованих судів, і ефективність роботи апарату судів (помічників, секретарів, спеціалістів).

Однак важливо, щоб під час реформування судової системи ми не «виплеснули разом із водою і дитину»...

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Успішний світ давно зрозумів, що успіху можна досягти лише шляхом вузької спеціалізації, бо людина не може знати все і все вміти, чудовим прикладом є медична галузь.

Судочинство — це також надзвичайно складна і багатогранна діяльність. І тому успішний світ йде шляхом спеціалізації судів. У європей-

ських країнах існують суди кримінальні, цивільні, торгові, патентні, адміністративні, фінансові, комерційні, сімейні, арбітражні, з земельних спорів тощо. У кожному із судів існує спеціалізація суддів із розгляду справ. Україна також абсолютно обґрунтовано і розумно пішла цим шляхом. Намагання ліквідувати спеціалізовані суди — це ретроградство. Нічого позитивного воно не принесе. Не дасть воно й економії коштів. Аргументи на користь ліквідації спеціалізованих судів, що зводяться до невеликого навантаження на суддів, не можуть бути підставою для ліквідації судів. Зменшення навантаження у господарських судах свідчить лише про одне — про згортання господарської, бізнесової діяльності господарюючих суб'єктів в Україні. І тому треба дбати не про ліквідацію судів, а про підняття економічної діяльності в Україні. Ліквідація господарських судів призведе до незахищеності інвесторів та бізнесменів, до зменшення інвестицій, до погіршення якості й оперативності правосуддя.

Слухаючи заяви про необхідність ліквідації судів господарської юрисдикції, дивує те, що представники попередньої влади у вузькому колі робили такі заяви лише тому, що деякі судді не бажали приймати рішення на їх користь.

Невже це повторюється? Коли у суддів мале навантаження, то треба не ліквідувати суди, які мають підготовлені кадри, певні правові підходи і напрацювання, а зменшувати кількість суддів або завантажувати їх, забираючи певні категорії справ у судах іншої юрисдикції.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛІВАНОВА:

Існування спеціалізованих судів виправдало кваліфіковане правосуддя, коли йдеться про головний критерій — компетентність суддів. У кожній спра-

ві предмет суддівського розгляду відноситься до галузевої компетенції судів або, точніше, їх юрисдикції. На моє переконання, традиційне визначення судів як загальних та суду конституційної юрисдикції не дає нового уявлення про спеціалізацію у системному розгляді структурної побудови судів. Тому важливо замислитися над конституційною моделлю, яка уникає спеціалізації як спеціальної сфери юрисдикційних повноважень, у якій правосуддя здійснюється компетентними особами — суддями. Спеціалізація в судовій системі — це надійний запобіжник проти фахового негативізму, коли суддям дозволяється робити так звані судові помилки, а за розгляд у колегіальному складі при ухваленні неправосудних рішень ніхто не несе відповідальності. Спеціалізація для суддів — особлива риса прояву їх аналітичного праворозуміння і правозастосування. І тому запропонованому Урядом проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів”» характерний низький рівень розуміння європейських стандартів, що також може призвести до незворотніх негативних процесів у застосуванні судової юрисдикції. Це, зокрема, стосується «провальної ідеї» законопроекту щодо «ліквідації» господарської (економічної) спеціалізації і скорочення в інтегративному сенсі господарських судів.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Я переконаний, що побудова судової системи за принципом спеціалізації, як результат — утворення, відповідно, адміністративних, господарських, цивільних та кримінальних судів — було єдино правильним рішенням держави.

Якщо згадати історію становлення судової влади, то піонером у розбудові

нової судової системи виступив Державний арбітраж УРСР, колектив якого розумів, що з розвитком у країні ринкових відносин наприкінці ХХ ст. виникла нагальна потреба у радикальній перебудові системи органів, що вирішували господарські спори, які були б спроможні забезпечити однаковий і неупереджений захист прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарського життя незалежно від форм власності. Оскільки на той час державний арбітраж як за своєю інституційною формою, так, частково, і за змістом діяльності вже не відповідав вимогам часу.

Такий проект Закону Української РСР «Про арбітражний суд в Українській РСР» був підготовлений групою вчених та практиків і вже 4 червня 1991 р. схвально прийнятий Верховною Радою УРСР. Цей день, на думку багатьох учених, можна вважати юридичним і фактичним початком створення спеціалізованих органів щодо охоронюваних законом інтересів учасників господарських відносин.

Ідея створення спеціалізованих судів була законодавчо закріплена у Концепції судово-правової реформи в Україні, схваленої Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. Вже тоді Концепцією було передбачено утворення адміністративних судів як окремої спеціалізованої ланки.

Ця принципова позиція була реалізована і при підготовці проекту Конституції України, який був остаточно ухвалений Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

Так, ст. 125 Конституції України (розділ VIII «Правосуддя») закріплена, по суті, структура судової системи. Передбачено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципом територіальності і спеціалізації. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Хотілося б нагадати сучасним авторам нових проектів Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що і Концепція судово-правової реформи 1992 р., і Конституція України 1996 р. приймалися Парламентом після багатьох дискусій та обговорень у широкому колі суспільства.

Передусім система спеціалізованих судів в Україні створювалася з метою поліпшення якості ухвалюваних рішень, розгляду справ у більш стислі терміни та удосконалення рівня загальної організації діяльності цих інституцій.

На мою думку, законодавець цієї мети досяг. Так, з моменту прийняття Верховною Радою України Закону України «Про арбітражний суд» і до 2014 р. арбітражні суди України, а пізніше, після 2001 р. — господарські, впевнено посіли своє самостійне місце в системі органів правосуддя, здійснюючи покладену на них функцію захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин, сприяючи співпраці між ними, вносячи пропозиції, спрямовані на удосконалення правового регулювання економічної діяльності.

Звичайно, зі зміною назви арбітражних судів на господарські діяльність їх продовжує бути такою ж активною. За ці роки арбітражно-господарські суди розглянули понад 3 млн справ. На мою думку, багатогранна діяльність господарської юрисдикції за майже 24 роки їх функціонування переконливо довела, що вони дійсно стали спеціалізованими судами з відправлення правосуддя у господарських відносинах як складові єдиної системи органів судової влади.

Що стосується інших спеціалізованих юрисдикцій (адміністративна, цивільна, кримінальна), то, звичайно, необхідний певний час для організа-

ційного становлення цих судових інституцій.

Аналізуючи їх діяльність за цей відносно невеликий період роботи, можна впевнено сказати, що й ці спеціалізовані суди працюють досить успішно, виконуючи свій конституційний обов'язок з відправлення правосуддя.

Нині діюча судова структура України народилася внаслідок детального вивчення досвіду інших зарубіжних країн та поєднання існуючих вітчизняних напрацювань. На цю тему багато говорили і писали різні автори, які досліджували світовий досвід та принципи побудови системи судів і їх діяльність.

Як приклад я хотів би навести судову систему двох країн — Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) та Сполучених Штатів Америки (США).

Якоюсь мірою різний по суті державний устрій цих країн, але коли йдеться про судові системи, то, як бачимо, в основі лежить спеціалізація судових органів. ФРН — класичний приклад побудови структури судової системи на чолі з відповідними вищими федеральними судами.

Основу судової системи США становлять податковий суд США, федеральний суд із питань міжнародної торгівлі, претензійний суд США, апеляційний суд США зі справ ветеранів, суди з питань армії, військово-морського флоту, повітряних сил і прикордонних військ, суд з питань банкрутства та ін. Апеляційний та касаційний порядок розгляду скарг здійснюється відповідними федеральними судами та Верховним Судом США.

На мою думку, сьогодні Україна має виважену й оптимальну судову структуру, найвищим судовим органом якої є Верховний Суд України.

Це не значить, що нині діюча судова система не має недоліків. Я, напри-

клад, повністю підтримую пропозиції щодо розширення компетенції Верховного Суду України, у тому числі і в частині повернення йому права допуску на перегляд рішень, які ухвалили вищі спеціалізовані суди, вивчення та аналізу судової практики спеціалізованих судів, готувати та надавати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України судам, ухвалювати остаточні рішення по конкретним судовим справам. Є ще чимало інших рекомендацій, які при їх реалізації могли б суттєво поліпшити нині чинний Закон України «Про судоустрій і статус судів».

За деклараціями про спрощення судової системи, покращання доступу до справедливого суду ми маємо всі шанси повернутися до погіршення якості судочинства та розгляду спорів не в місячні строки, а річні терміни, як це мало місце в недалекому минулому.

Хотілося б нагадати, що у 2007–2008 рр. Верховна Рада України своїми постановами вже «рятувала» Верховний Суд України від роками нерозглянутих десятків тисяч касаційних скарг, передаючи їх для розгляду апеляційним судам України, тобто доручила виконувати невластиві їм функції. Чому ми про ці події так швидко забуваємо і знову хочемо повторити небезпечний для суспільства експеримент?

Адже автори нових ідей у майбутньому бачать можливість ліквідації і системи адміністративних судів, повернувшись до вже скомпрометованої в Україні триланкової моделі судочинства.

При цьому Верховний Суд України залишається єдиним касаційним інститутом для всього масиву касаційних скарг. Але якщо навести статистику вищих судів лише за 2013 р. про кількість розглянутих касаційних

скарг (а їх близько 260 тисяч), то не зовсім зрозуміло, як Верховний Суд України впорається із цим масивом справ. Тому розраховувати на поліпшення загальної якості роботи не доводиться.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Принцип спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції визначений ст. 125 Конституції України. Однак реалізація цього принципу, на мою думку, здійснюється, з одного боку, надто *радикально* і прямолінійно, без урахування *конкретної необхідності створення* спеціалізованих судів. А з другого — ліквідують спеціалізовані ланки судів, які виправдали себе на практиці. Існуюча судова система України обтяжена *вищими спеціалізованими судами*, коли навіть **загальні суди** (цивільної та кримінальної юрисдикції) замикаються на «свій» вищий суд, і кожний вищий суд є «спеціалізованим». Відтак втрачає сенс термін «спеціалізований суд» (щодо чого спеціалізований?). Водночас спеціалізована військова юрисдикція безпідставно ліквідована (хоча, наприклад, у Польщі вона закріплена як така на рівні Конституції). У нинішніх умовах це рішення виглядає як шкідництво, що не сприяло підтриманню правопорядку у Збройних силах України. А зараз лунають не менш шкідливі пропозиції ліквідувати господарські суди як спеціалізовані (очевидно, з метою руйнування економічного правопорядку).

Вважаю *науково обґрунтованим* збереження ланки господарських судів **як спеціалізованих**, що включають два рівні — обласні суди і Господарський суд України (без слова «вищий»), при функціонуванні у складі Верховного Суду України *судової палати* з господарських справ. Ланку господарських судів характе-

ризує специфічне судочинство щодо специфічних відносин і відмінний від інших судів склад його учасників (без фізичних осіб).

Взагалі існування *вищих* судів є *недоцільним*, оскільки термін «вищий» не виражає жодного з *принципів судоустрою*, а ці суди є бюрократичним «дахом» штучно виокремлених судових ланок. Свого часу законом про *судоустрій* раціонально вирішувалося питання *касаційної інстанції* для *загальних* судів (через утворення Касаційного суду України), однак це рішення безпідставно змінено шляхом утворення «вищого» суду, що *не є спеціалізованим*. Необхідно відновити цю касаційну ланку, об'єднавши два вищих суди (адміністративний та суд у кримінальних і цивільних справах), ліквідувавши ці вищі суди. Для спеціалізації *адміністративної* юрисдикції доцільно зберегти адміністративні місцеві суди, оскільки в них уже склалася відповідна спеціалізація суддів. На апеляційному і касаційному рівні достатньо утворити *судові палати* (цивільну, кримінальну, адміністративну) в *єдиних* обласних судах (ліквідувавши окремі апеляційні суди), та утворити відповідні палати в Касаційному суді України. *Військові* суди треба відновити як окрему ланку в підсистемі *загальних* судів шляхом поновлення декількох гарнізонних судів та єдиного апеляційного військового суду (що були невиправдано ліквідовані), «замкнувши» військову юрисдикцію на окрему військову *колегію* в Касаційному суді України.

Верховний Суд України має бути найвищим судовим органом із відповідними судовими палатами для всіх юрисдикцій (крім конституційної).

Така реорганізація дасть можливість — разом із відповідним переглядом системи судочинства — спростити та здешевити систему *судоустрою*

України. При цьому необхідні незначні зміни в Конституцію України (варіант змін запропоновано в проекті нової редакції Конституції України, опублікованому в газеті «Юридичний вісник України» № 42 за 18–24 жовтня 2014 р.).

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

На мою думку, створення спеціалізованих судів не поліпшило стан правосуддя в Україні. Судова система стала громіздкою, а найголовніше, поставила перешкоди на шляху до розгляду справи неупередженим судом.

Відносно спеціалізації, то це питання повинно бути винятково компетенцією голови місцевого суду, який своїм наказом за згодою судді визначає конкретно розгляд справи за категоріями спору.

В обласному суді (апеляція) повинні бути створені палати (цивільна, адміністративна і кримінальна) із розгляду справ в апеляційному порядку.

Якщо буде створений Касаційний суд, то його структура повинна бути аналогічна Апеляційному.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Не мені судити, на скільки був правильний вибір держави щодо створення спеціалізованих судів у такому вигляді, як вони існують в Україні.

Про це має сказати суспільство. Я впевнений, що ці інституції виконували поставлені перед ними законом завдання.

Я не маю достатніх даних і повноважень, щоб робити категоричний висновок про неможливість існування окремих спеціалізованих юрисдикцій.

Загалом при державоутворенні кожна держава визначається зі структурою судової влади. Нині діюча судова система в Україні виконувала судову функцію. Чи достатньо така модель забезпечувала захист прав та осново-

положних інтересів громадян, юридичних осіб і держави відповісти однозначно неможливо, оскільки для цього необхідно враховувати багато різних за своєю суттю чинників.

Пам'ятаю, на VIII з'їзді суддів України висловлювалася позиція щодо можливості внутрішньої спеціалізації з метою уникнути створення окремих юрисдикцій із судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Тоді така пропозиція прозвучала, але делегати з'їзду її не підтримали.

Однак, спостерігаючи за досвідом інших країн, створення таких спеціалізацій можливе.

Минув час, світ змінюється, люди бажають чогось нового, обґрунтовують доцільність необхідністю і пропонують нові ідеї, і, можливо, на цьому етапі це може мати успіх.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Одним із принципів функціонування судової системи, що закріплені на рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів, є спеціалізація побудови судової системи. Спеціалізація судів покликана забезпечувати якісний розгляд окремих категорій справ компетентним судом з урахуванням їх специфіки. Діяльність спеціалізованих судів в Україні, насамперед господарських, система яких існує найдовше і якими напрацьовано сталу судову практику вирішення відповідних категорій справ, безумовно, свідчить про досягнення мети їх створення.

Тому відмова від спеціалізації судів, фактично їх ліквідація, на сучасному етапі розвитку судової системи, ще раз повторюся, може призвести до погіршення якості здійснення правосуддя, збільшення строків розгляду справ, безпідставного скасування судових рішень судами вищих інстанцій та безперервного їх розгляду в порушення

принципу правової визначеності. До зниження ефективності здійснення правосуддя призведе й запровадження спеціалізації суддів замість спеціалізації судів, адже, враховуючи наявність автоматизованої системи розподілу справ, матиме місце нерівномірне навантаження на таких суддів, оскільки вони змушені будуть розглядати й інші категорії справ. Водночас досягти позитивних результатів, на моє переконання, можна поєднавши спеціалізацію судів зі спеціалізацією суддів у межах окремого суду відповідної юрисдикції.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

З огляду на власний багаторічний досвід суддівської діяльності скажу, що я противник відмови від спеціалізації судів. Заміна спеціалізації судів на спеціалізацію суддів, як на мене, це крок назад на декілька десятиліть. Провідні країни, навпаки, йдуть у напрямку дедалі більшого розвитку принципу спеціалізації судів, виокремлюючи ще більш вузькі спеціалізації. Наприклад, торговельна, фінансова юрисдикція, трудова, соціальна, ювенальна юстиція, функціонування патентного суду. Виокремлення спеціалізованих судів має об'єктивне підґрунтя, адже, безперечно, дозволяє підвищити якість та ефективність правосуддя.

Помилково стверджувати, що виокремлення господарської юрисдикції відбувається лише за суб'єктною ознакою. Господарське судочинство ґрунтується і на специфіці законодавчого регулювання господарських правовідносин, і на процесуальних особливостях. Так, для господарських судів характерна оперативність судового розгляду. Досягається вона не через нібито низьке навантаження, а насамперед завдяки процесуальним особливостям доказування у господарському процесі, що

не передбачає допитів свідків, інших осіб, а ґрунтується на документальному підтвердженні обставин справи. Це, в свою чергу, виступає елементом документальної дисципліни суб'єктів господарських правовідносин та спонукає підприємців до впорядкування і вдосконалення документування своєї діяльності. Як наслідок, зміцнюється прозорість ведення бізнесу, створюється сприятливий інвестиційний клімат.

Прихильники ідеї ліквідації спеціалізованих судів, зокрема системи господарських судів, досить часто скептично ставляться до особливостей правового регулювання господарських відносин, виокремлюючи лише специфіку справ про банкрутство та у сфері інтелектуальної власності. Нещодавно у засобах масової інформації наводився приклад кредитних правовідносин: ніби то і загальні, і спеціалізовані суди, вирішуючи спір про кредитні зобов'язання перед банком фізичної особи та суб'єкта підприємницької діяльності, користуються навіть одними і тими ж правовими нормами. Але ж це не так! Правовий режим кредитних правовідносин суб'єктів господарювання та фізичних осіб – споживачів кредитних послуг є різним за своєю правовою природою, способами забезпечення захисту, що реалізується, зокрема, завдяки процесуальним особливостям розгляду спорів господарськими і загальними (цивільними) судами. Так, участь у кредитному договорі фізичної особи – споживача як слабкої сторони вимагає особливого правового захисту. Такий особливий порядок визначено насамперед у Законі України «Про захист прав споживачів», яким розширено перелік підстав визнання недійсними умов договорів, зокрема кредитних, що обмежують права споживача. Такого захисту не мають підприємці, діяльність яких

регламентується нормами іншого законодавства.

Більше того, прихильники ідеї ліквідації господарського судочинства пропонують її реалізувати шляхом об'єднання господарської юрисдикції з цивільною. Проте у законопроекті, що зараз широко обговорюється (маю на увазі нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), господарське судочинство об'єднується з кримінальним, до того ж із розгляду найбільш тяжких злочинів. Де логіка? Навіть якщо судді, які спеціалізуються на господарських спорах, не будуть здійснювати кримінальне провадження, розглядати справи по суті, виносити вироки, але тим не менш залишаються функції слідчих суддів. Тобто суддя у перерві між розглядом, наприклад, справ про банкрутство має ще вирішити питання затримання, взяття під варту, надання дозволів на обшук? Можливо, автори мали на увазі щось інше.

Що ж до спеціалізації суддів, то вона і зараз функціонує у межах кожної судової юрисдикції. За критерієм спеціалізації суддів формуються судові палати в апеляційних та вищих спеціалізованих судах.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

Конституційний принцип спеціалізації разом із конституційним принципом територіальності створює правові засади побудови сучасної судової системи в Україні.

Наявність спеціалізованих судів, зокрема адміністративних, характерна для держав Європейського Союзу, наприклад, Франції, Німеччини, Італії, Польщі. Ефективність діяльності таких судів була перевірена часом. У розвинутих країнах Європи такі суди функціонують вже тривалий час (наприклад, адміністративні суди в Німеччині успішно діють з XIX ст.; Державна Рада

Франції – найвищий орган адміністративного судочинства цієї країни утворена Наполеоном I ще у 1799 р.).

Тому світова і європейська спільноти підтримали запровадження з 2005 р. системи адміністративного судочинства в Україні як важливого елемента побудови правової, демократичної, соціальної держави, де визнається і діє принцип верховенства права, оскільки саме на адміністративні суди покладено важливе завдання щодо захисту прав, свобод та інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій.

Слід зазначити, що конституційний принцип спеціалізації створює правові засади не лише для утворення та діяльності підсистем спеціалізованих судів, а й, зокрема, для запровадження спеціалізації суддів у загальних судах.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

Не зупиняючись на дискусійних питаннях функціонування окремих спеціалізованих ланок судової системи України, висловлю свою цілковиту підтримку моделі побудови судової системи України, яку пропонує Верховний Суд України із поверненням до триланкової судової системи та відмовою від спеціалізації судів на користь впровадження спеціалізації суддів.

Разом з тим не можна не погодитися, що першочерговим завданням у реформуванні судової системи та механізмів правосуддя є зміцнення та оптимізація суду першої інстанції, який, безумовно, несе основне і найбільше навантаження у сфері правосуддя.

Ми також розуміємо, що запропоновані зміни на рівні першої та апеля-

ційної інстанцій можуть призвести до непрогнозованого збільшення навантаження на суддів, проте маємо надію на вирівнювання навантаження за рахунок суддів від спеціалізованих судів.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Спеціалізацію судів і суддів щодо розгляду окремих категорій справ необхідно розмежовувати, оскільки це різні речі.

Професійну основу судді становлять професійна освіта, життєвий досвід, знання, набуті під час юридичної практики, а вже потім судової практики. Тобто можна бути «універсальним» суддею, проте мати глибокі знання в усіх галузях права занадто важко. Зважаючи на це, спеціалізація суддів є виправданою.

Разом з тим іноді спеціалізація суддів призводить до вузького профільного застосування права, однобічного бачення суспільних відносин і неповної їх оцінки. Внаслідок чого, вважаю, правильним є запровадження спеціалізації суддів у загальних судах у деяких справах, але саме в таких, які дійсно потребують глибоких спеціальних знань.

При цьому слід використовувати такий спосіб, як заміну спеціалізації суддів, оскільки надто тривале слухання одних і тих самих справ іноді потребує нового погляду. Ефективним шляхом, на мою думку, є запровадження спеціалізованих суддів у загальних судах.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

Спеціалізація судів та суддів – одне з найбільш важливих питань реформи. Дійсно, є свої «за» і «проти», бо не може бути ідеальних рішень у неідеальному суспільстві. Але особисто я виступаю за спеціалізацію судів. Однак бачу її по-своєму. У межах правосуддя суди здійснюють правоохоронну, правоохоронну та каральну

функції. Правозахисна функція має на меті захист прав, свобод та інтересів особи за позовом зацікавлених осіб. Тут суд вирішує спір, а головним принципом судочинства є змагальність. Правоохоронна функція — це судовий контроль. Він має на меті попередження порушення прав, свобод та інтересів особи, а у разі порушення — відновлення. Головний принцип судочинства — офіційність. Каральна функція — це застосування заходів кримінальної відповідальності, забезпечення принципу невідворотності покарання.

Залежно від основних функцій, які здійснюють суди, доцільно виокремлювати: 1) приватні (цивільні) суди — здійснюють правозахисну функцію, розглядають усі справи у спорах, що виникають із приватноправових правовідносин (цивільні, сімейні, житлові, господарські та ін.); публічні суди; 2) публічні (адміністративні) суди — здійснюють правоохоронну функцію, розглядають усі справи, в яких стороною є орган державної влади, орган місцевого самоврядування або їх посадова особа, у тому числі безспірні, а також усі виборчі справи, соціальні та пенсійні справи; 3) кримінальні суди — забезпечують функцію притягнення до публічної відповідальності, розглядають усі справи про притягнення особи до кримінальної та адміністративної відповідальності.

Така модель судоустрою не передбачає господарських судів — на їх місці мали б створитися приватні суди, істотно розвантаживши місцеві суди, які зараз опинилися у найгіршому становищі — розглядають усе і багато.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

Утворення і функціонування спеціалізованих судів є важливим кроком у здійсненні правосуддя, оскільки надає додаткові гарантії ухвалення

вмотивованих, законних і справедливих рішень. Разом із тим утворенням судів із розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ їх спеціалізація не завершується, по суті, вона, умовно кажучи, є зовнішньою. Справжня спеціалізація здійснюється судьями, кожен з яких за своїми професійними знаннями, досвідом і правосвідомістю спеціалізується на конкретних справах і застосуванні відповідних норм чинного законодавства, наприклад, у сфері цивільного і господарського законодавства на власності фізичних і юридичних осіб, майнових, фінансово-банківських відносинах тощо; у кримінальному — на економічних, транспортних злочинах, шахрайстві тощо. При цьому наголошу, що спеціалізуючись на тих чи інших справах, неухильно зростає рівень професійності судді, заглиблення його в суть справ, які розглядаються, що є передумовою прийняття обґрунтованого, законного і справедливого судового рішення (вироку). Отже, спеціалізація у здійсненні правосуддя має важливе значення у захисті права та свобод фізичних і юридичних осіб, національних інтересів держави, тому є досить перспективним напрямом у розвитку судової системи України.

Останнім часом висловлюється думка щодо ліквідації господарських судів, оскільки її прихильники вважають таку спеціалізацію неефективною, а тому зайвою. У цій пропозиції, на мою думку, замість належного обґрунтування переважає емоційний підхід. Проте, як свідчить вітчизняний досвід і практика роботи господарських судів, навпаки, потрібно зміцнювати цю спеціалізовану ланку правосуддя, найбільш пов'язану з вирішенням питань економічної сфери країни. До речі, суди такого профілю добре зарекомендували себе

у країнах Європейського Союзу та інших країнах, у тому числі пострадянських.

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Вважаємо, що мета створення адміністративних судів як окремої спеціалізованої ланки судової системи, безумовно, досягнута та є абсолютно виправданою на етапі становлення демократичної держави.

Завдяки системі адміністративних судів у громадян з'явилася можливість оскаржити рішення суб'єктів владних повноважень (органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадової чи службової особи, іншого суб'єкта при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень) до спеціалізованого суду, де адміністративне судочинство здійснюють фахівці у галузі публічного права.

Водночас пропозиція щодо запровадження адміністративної спеціалізації суддів у загальних судах є неприйнятною з таких підстав.

Система адміністративних судів передбачає існування одного адміністративного суду першої інстанції (окружного адміністративного суду) в кожній з областей, а також у містах Києві та Севастополі.

Така структура виключає можливість впливу суб'єкта владних повно-

важень районного масштабу на суд у справах, в яких названий суб'єкт є стороною.

Крім того, адміністративні справи, перелічені у частинах 1 та 2 ст. 24 Кодексу адміністративного судочинства України, підлягають розгляду колегією у складі трьох суддів.

Наприклад, на території Київської області діє 25 районних судів. Для розгляду адміністративних справ у кожному з них необхідно створити, як мінімум, одну колегію суддів. Тобто для розгляду названих справ у загальних судах лише однієї Київської області необхідно 75 суддів відповідної спеціалізації.

При цьому практично неможливо прорахувати навантаження на колегії суддів з розгляду адміністративних справ у кожному із районних судів, у зв'язку з чим чисельність суддів, можливо, необхідно буде збільшувати.

Нині на території Київської області існує Київський окружний адміністративний суд зі штатом 22 судді, який забезпечує своєчасний та якісний розгляд адміністративних справ.

Отже, введення спеціалізації з розгляду адміністративних справ у загальних судах призведе до необхідності збільшення у понад тричі кількості суддів на території лише однієї з областей України, а на території держави таке нововведення потребуватиме збільшення у рази видатків на розгляд адміністративних справ.

Питання забезпечення принципу доступності правосуддя. Цей принцип загально визнаний у світовій практиці. На жаль, у Конституції України не йдеться про цей принцип, а конституційне положення про те, що народ бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних практично не діє. На сьогодні суду присяжних практично немає та й інститут народних засідателів не функціонує на належному рівні. Але ж судова влада повинна слугувати пересічній людині, а інтереси останньої повинні стати основоположними у реформуванні саме цієї влади. Постає запитання — які радикальні зміни в системі судочинства необхідно про-

вести, щоб принцип доступності правосуддя функціонував на належному рівні? І зважаючи на це, наскільки нагальним є питання про запровадження в Україні інституту мирових суддів?

ВІДПОВІДЬ В. ТАЦІЯ:

Конституційний припис про те, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, безпосередньо стосується і судової влади. Підґрунтя ідеї про право народу брати участь у державній політиці щодо організації та функціонування судової влади становить класичне розуміння демократії як специфічної форми і способу організації суспільно-політичного життя, коли громадяни та їх об'єднання мають реальну можливість брати участь у процесі реалізації державної влади, впливати на формування державної політики. Разом з тим реалії сьогодення свідчать про наявні серйозні перешкоди щодо реалізації цього права народу. Дійсно, судова влада (на відміну від законодавчої та виконавчої) є найбільш відмежованою від суспільства, оскільки суспільство безпосередньо не бере участі у формуванні суддівського корпусу. Легітимація носіїв судової влади суспільством відбувається опосередковано — через суб'єктів, яких суспільство самостійно обрало — народних депутатів України та Президента України; доступ до статусу носія судової влади є обмеженим (щонайменше віковим та освітнім цензом); суспільство не є учасником формування політики судової влади, не може вплинути на зміст судового рішення, оскільки діють гарантії незалежності суддів, недопустимість впливу на суддю, його підкорення лише закону тощо. Результатом цього є низький авторитет судової влади та відсутність довіри до суду.

Не секрет, що існуючі в Україні форми залучення суспільства до безпосередньої участі в процесі здійснення судочинства (присяжні та народні

засідателі) не є достатньо ефективними і не досягають повною мірою тієї мети, заради якої вони впроваджені. І проблема не в недосконалої самих форм, а, швидше за все, в низькому рівні громадської активності українців, правосвідомості та загальної правової культури. У більшості випадків присяжні та народні засідателі не виконують ролі ані спостерігачів від громадськості за процедурою вчинення публічної функції — правосуддя, ані ефективних помічників професійному судді у прийнятті справедливого рішення.

Нерозкритим потенціалом підвищення суспільної довіри до судової влади, з мого погляду, є виборні мирові судді. Інститут мирових суддів існує у багатьох державах світу, які належать до різних правових систем, — Австралії, Бразилії, Іспанії, деяких штатах США та кантонах Швейцарії, Канаді, Новій Зеландії тощо.

Метою створення мирових суддів є встановлення безпосереднього зв'язку територіальної громади з судовою системою, в якій кожен мировий суддя обиратиметься безпосередньо населенням шляхом голосування. Ці суди повинні стати гарантантами верховенства права (справедливості) шляхом застосування принципів і процедур судочинства, які були б зрозумілі і доступні для громадян у встановленій категорії справ. Адже запорукою стабільного та авторитетного становища судової влади у суспільстві є формування відповідної громадської думки — сталого переконання у правоті, незалежності й об'єктивності судової влади, що забезпечуватиме судовим рішенням своєрідний «кредит» громадської довіри, коли кожен громадянин, навіть

не погоджуючись із винесеним судом рішенням, вважатиме його правильним і справедливим, зважаючи на загальне переконання в авторитеті судової влади.

Суттєво підсилити зв'язок суспільства і судової влади можна шляхом запровадження інституту виборності мирових суддів. Виборність підсилить гарантії участі громадян у формуванні однієї з гілок державної влади, а запровадження мирової юстиції вирішить проблеми надмірної завантаженості судів. Однак «народні» засади не повинні суперечити вимогам професіоналізму судової діяльності, тобто мирові судді повинні мати і юридичну освіту, і певний життєвий досвід.

Тому, на мою думку, заслуговує на обговорення така модель: Вища кваліфікаційна комісія здійснюватиме оцінку профпридатності особи до судової діяльності, а громада, маючи належну інформацію про рівень кваліфікації, особисті, моральні та ділові якості кандидата на посаду мирового судді, зможе ухвалити виважене рішення щодо обрання мирового судді. Така практика, з одного боку, забезпечить гарантії участі народу як єдиного джерела державної влади у формуванні однієї з її гілок – судової, а з другого – забезпечить гарантію входження у судову професію осіб з повною юридичною освітою, які після отримання досвіду роботи мировим суддею зможуть претендувати на зайняття посади професійного судді у місцевому суді.

Ще раз наголошу, що мирові судді, на посади яких могли б претендувати випускники юридичних університетів та факультетів, також повинні відповідати кваліфікаційним вимогам суддівської професії, адже вони мають бути здатні дати правову кваліфікацію та вирішити правовий спір, що став предметом розгляду. Крім того, їх рішення можуть бути переглянуті

вищим судом, що також наголошує на актуальності юридичної освіти мирового судді і життєвого досвіду. Водночас це не виключає доцільності розвитку громадських інститутів розв'язання суспільних конфліктів, у тому числі і правового характеру. Маю на увазі службу медіаторів, які можуть більш ефективно виконувати функцію розв'язання конфлікту шляхом примирення або узгодження позицій сторін, не втягуючи їх при цьому в тривалий судовий процес. До того ж рішення у таких справах виконуватимуться добровільно, не потребуючи залучення служби державних виконавців, а отже, і певна економічна вигода держави очевидна.

Проблема доступності суду, маючи свої концептуальні витоки з концепції основних прав і свобод людини, впливає з права на справедливий судовий розгляд і генетично пов'язана з моделлю судочинства. У найбільш узагальненому вигляді доступність правосуддя означає забезпечення можливості громадян безперешкодно звертатися до суду за захистом своїх прав.

Більшість правників до змісту доступності суду включають три групи елементів – правові, економічні й організаційно-правові. Отже, і шляхи удосконалення механізмів доступності повинні мати системний характер та розвиватися за цими трьома напрямками. Зокрема, до правових засад забезпечення доступності мають бути віднесені як достатність судових установ для реалізації громадянами свого права на судовий захист, так і оптимальність процедури судового розгляду, а також ефективність виконання судових рішень. Щодо оптимальної кількості судів та суддів для України, то однозначної відповіді на це питання поки що не існує. Для прикладу, більшість європейських країн дотримується правила – 1–2 судді першої інстан-

ції загальної юрисдикції на 100 тис. населення, але це не є загальновизнаною нормою. Наприклад, Туреччина і Монако мають показник понад п'ять суддів на 100 тис. населення. На мою думку, важливим у цьому аспекті є не кількість суддів, а їх спроможність своєчасно, без зайвих зволікань надати професійну послугу з розв'язання правового конфлікту. З такої точки зору, особливе значення набуває питання спеціалізації суддів; вирішення проблеми перевантаження судів, зокрема, шляхом передання справ безспірного характеру іншим органам, наприклад, нотаріату; підвищення якості функціонування інститутів кваліфікованої правової допомоги, оскільки більшість спорів могли б бути розв'язані і поза судовими установами та ін.

Щодо оптимізації процедури судочинства в контексті гарантування доступності правосуддя, то недоліки вітчизняної практики, на мою думку, дещо перебільшені. Нині дуже часто обговорюють питання надмірного затягування судового процесу, його дорожнечу (а отже, у цьому вбачають і загрозу економічної доступності правосуддя в Україні), складність судового процесу тощо. Для прикладу наведу цифри, які презентував Світовий банк¹, оцінюючи інвестиційну привабливість України.

Зокрема, показник кількості діб, протягом яких можливе вирішення суперечки у суді, в Україні є меншим за середній показник для країн Східної Європи та Центральної Азії (402,2), і становить 345 діб, з яких: 35 діб — подання заяви до суду й підготовка справи до слухання; 130 — судове слухання і винесення судового рішення; 180 — виконання судового рішення. Для порівняння, показник Італії — понад 1 000 діб.

Щодо вартості судових послуг, то за даними того ж дослідження, дійсно, Україна має досить високі показники сплати офіційних платежів за надання судових послуг. Зокрема, експерти зробили заміри судових витрат щодо сум позовів. Цей показник становив 41,5 %, при тому, що середній показник для країн Східної Європи та Центральної Азії — 26,7 %. Але до кошторису судових витрат експерти включили: а) плату за адвокатські послуги (22,7 % від загальної суми витрат); б) власне судові витрати (7,4 %); в) витрати, пов'язані з виконанням судових рішень (11,4 %). Якщо проаналізувати наведені дані, значна частина коштів витрачається на послуги професійної юридичної допомоги (адвокатів) і витрати, пов'язані з виконанням судових рішень (загалом за цими напрямками спрямовується 82,2 % коштів від загальної суми витрат).

Вочевидь, пошуки шляхів зменшення судових витрат належить спрямувати у напрямку здешевлення саме цих складників. Це знову повертає нас до проблеми побудови системи якісної і доступної правової допомоги. Стосовно «здешевлення» саме судових послуг, то цікавою вважаю практику європейських країн щодо запровадження інституту судового страхування, який окрім послуг професійного адвоката може передбачати і компенсацію судових витрат, а також механізми надання пільг зі сплати судових витрат, залежно від суб'єкта звернення до суду чи категорії справи (сфери порушених питань). Якщо останній має певне застосування в Україні, то інститут судового страхування зовсім не розвинутий.

Стосовно складності судової процедури, то, знов таки, за підрахунками експертів у межах згаданого вище

¹ Див.: Enforcing Contracts [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/data/exploretopics/enforcing-contracts>.

дослідження *Doing Business* середній показник кількості процедур, які необхідні для вирішення справи судом і виконання судового рішення, коливається від 20 до 58 (Ірландія – 20, Сінгапур – 21, Австрія – 25, Голландія – 26 та ін.). В Україні за підрахунками експертів Світового Банку цей показник дорівнює 30 процедурам. Тобто оцінка складності судової процедури в Україні є середньою, отже, актуальним є розгляд питання про її оптимізацію, а саме – пошуки шляхів скорочення кількості необхідних судових процедур. Серед найпопулярніших методів, до яких звертаються сьогодні різні держави для підвищення ефективності власних судових процедур, належать: а) використання спрощених і/або прискорених процедур розгляду незначних або безспірних справ (наприклад, Норвегія, Литва, Фінляндія, Ізраїль); б) установлення граничних строків виконання процесуальних дій судом та учасниками судового процесу (наприклад, Словаччина, Литва, Фінляндія, Норвегія); в) виключення безспірних справ із судової компетенції (наприклад, Німеччина, Словаччина, Сербія); г) створення судів для незначних справ (наприклад, Ізраїль, Лаос, Норвегія) та ін. Позитивний досвід західних країн може стати в нагоді при опрацюванні системних заходів з оптимізації судової процедури задля удосконалення механізмів доступності правосуддя.

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Дійсно, проблема забезпечення громадян доступним судовим захистом є однією з наріжних. Сьогодні головне навантаження зі здійснення судочинства лежить на судах першої ланки, які розглядають справи по суті. Проте територіальна віддаленість судів від населення (особливо сільського), перевантаженість місцевих судів про-

вадженнями різного характеру та складності, відсутність чітких нормативів їх навантаження негативно позначається і на швидкості, і на якості судочинства. За таких умов суддівська діяльність часто перетворюється у рутину й бездушний бюрократизм, а люди залишаються без належного та доступного судового захисту. Тому вбачається, що кардинальних змін в організації та діяльності судової системи потребують передусім місцеві суди.

З метою ефективної організації та діяльності судів першої інстанції місцеві суди мають бути чітко диференційовані на мирові та загальні (міські, районні, окружні). Нескладні цивільні, адміністративні та кримінальні провадження мають розглядатися у мирових судах. Більш складні та суспільно значущі справи повинні розглядати місцеві загальні суди. Безумовно, такі зміни потребують ґрунтовних та чітких розрахунків щодо кожного судового округу та дільниці на основі соціологічних, демографічних та статистичних даних.

Можливість оскарження рішень мирових судів має бути обмежена рамками апеляційного перегляду у місцевому загальному суді, що й має забезпечувати єдність судової влади. Водночас суди апеляційної інстанції повинні забезпечувати повноту апеляційного провадження з метою зведення до мінімуму повернення справ на новий судовий розгляд.

Тим самим реалізація права сторін на оскарження та перегляд судового рішення повинна забезпечуватися саме у межах апеляційного провадження.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Це дуже важливе питання. На мою думку, принцип доступності правосуддя у нас не тільки не закріплений у позитивному законодавстві (передусім у Конституції України), він прак-

тично не досліджений і нашою юридичною наукою.

Щоб говорити про радикальні зміни, необхідно мати більше знань про механізми його реалізації, розробити низку заходів, які дозволять цей принцип імплементувати у нашу судову систему на всіх стадіях судочинства.

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Питання народних і присяжних засідателів. Введення цих представників народу в судочинство України — це те явище, від якого успішний світ поступово відмовляється.

Важко уявити хірургічну операцію, в якій би брали участь «представники народу». Важко уявити кабінет міністрів, рішення в якому приймалися б за участю неспеціалістів.

Погляд на те, що судові рішення можуть приймати і пересічні громадяни — це надто спрощений погляд на правосуддя як на діяльність, яка не потребує знань і професійного досвіду. Це, звичайно, помилковий погляд. Він популістський. Судові процеси і судові рішення у часи складних знань і складних технологій мають здійснювати і приймати лише професійні судді.

Народні і присяжні засідателі не покращують судочинство, а погіршують його, бо давно відомо, що чим більше людей, тим складніше їх організувати (один захворів, другий не отримав платню, третій не може прийти у суд з інших причин тощо). Суд народних і присяжних засідателів надзвичайно дорогий, бо потребує великих приміщень, великого апарату для відбору засідателів, платні для самих засідателів. Не кожна, навіть багата, країна може це собі дозволити.

Суд із учасниками з народу більш вразливий, бо їх можна у позапроцесуальний спосіб швидше схилити до прийняття незаконних рішень.

Що стосується мирового суду, то все більше країн Європи вдаються до його функціонування. Це позитивний крок у судочинстві, який Україна має сприйняти. Він розвантажує суди від нескладних справ, наближає правосуддя до народу.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛІВАНОВА:

До радикальних змін у досягненні принципу доступності правосуддя, на мою думку, належить «запровадження» прямих способів, які дають можливість скоротити шлях до виправлення судових помилок без звернення до апеляції, а тим більше — до касаційних інстанцій. Заради цього варто поновити так званий судовий нагляд, коли голови та заступники голів судів мали право приймати заяви (скарги) на судові недоречності, які ретельно вивчалися, і керівник суду міг внести протест (право на перегляд по прийнятому рішенню). У такому разі це було б важливою інстанцією справедливості, яка базується на високій компетентності за правовою аргументацією високосвідченого судді в суді першої та апеляційної інстанцій. Досвід існування такого порядку, коли в апеляційних судах створювалися президії, давав можливість досягти завершеності розгляду судової справи за принципом довіри до суду.

Абсолютно логічна і досконала пропозиція впровадження інституту мирових судів, що цілком підтверджено європейським досвідом вирішення «локальних» справ за місцем проживання громадян. Це елемент і форма справедливого правосуддя.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Дійсно, ст. 124 Конституції України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

На жаль, ці інститути, які могли б наблизити судову владу до людини і зробити її більш доступною та прозорою при ухваленні рішень, не працюють.

Я вважаю це неабияким механізмом налагодження комунікації між судами та громадянами, за відсутність яких критикується судова влада. Таким чином, за умов належної організації та роботи народних засідателів і присяжних, легше буде здолати бар'єр недовіри до судового корпусу.

Ви доречно згадали і про можливість створення в Україні мирової юстиції. Історія вітчизняного мирового суду має давні корені і його вважають одним зі стародавніх інститутів общинного ладу наших предків. Чому б не задуматися над реалізацією цього проекту через внесення змін до чинного законодавства.

Звичайно, моделей мирових суддів може бути чимало, і яка конкретна може прижитися на теренах України — це інше питання. Але, безперечно, це величезний резерв для розвантаження першої судової ланки від надмірної кількості справ, які можуть розглядатися мировими суддями.

Без сумніву, за своєю природою вони могли б стати максимально наблизеними до людей та доступними.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Принцип доступності повинен бути закріплений у Конституції України, так як це зроблено у ст. 144 проекту нової редакції Конституції, опублікованої у «Юридичному віснику України» за 18–24 жовтня 2014 р. Варто підтримати думку про необхідність *демократизації* судового процесу шляхом повноцінної участі у ньому народних засідателів, а у деяких категоріях справ — суду присяжних. Це проблема *процесуального* законодавства, яке останнім часом стає все більш антиде-

мократичним і таким, що відчужує судову владу від народу. Слід повернути колишню *колегіальність*, *гласність* і *прозорість* судового процесу, зробити його і більш демократичним, і більш доступним для громадян.

Ідея запровадження мирових суддів також підтримується авторами проекту нової редакції Конституції України, в якому записано, що законом може бути передбачено здійснення правосуддя мировими суддями.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Останнім часом все більше постає питання щодо введення принципу доступності правосуддя. Є пропозиції про включення його у Конституцію України. Це, по суті, принцип довіри громадянина до суду. А де критерій оцінки цієї довіри? У кількості справ, розглянутих суддею. Логічно. Чим більше справ розглянуто, тим, звісно, і показник довіри вищий, відповідність вимогам закону постановленою судовим рішенням, у встановлений строк помилок і своєчасне їх виправлення. А в підсумку — це і справедливість судочинства. Тому я в цілому підтримую введення принципу доступності до судової влади. Тим більше, що він є результатом створення складнощів за мотивами «політичної доцільності» у судовій системі, що, безперечно, викликало посилення недовіри до судів і суддів. Я маю на увазі ті жахливі помилки, які пов'язані з незаконним засудженням, і призвели до тяжких наслідків. Систематичне порушення принципу презумпції невинуватості стало наслідком необґрунтованих обвинувачень громадян, посадових осіб у скоєнні, у тому числі, тяжких та особливо тяжких злочинів. І навпаки, оминаючи слідство і суд, звільняються звинувачені і засуджені. Таке явище має дуже велику не лише правову, а й суспільну небезпеку.

Треба повернути практику розгляду справ всіх категорій за участю народних засідателів. Це один із напрямів запобігання корупції. Це буде відповідати вимогам Конституції України. Інститут присяжних у такому складі як він закріпленний, фактично не діє і не відповідає вимогам суспільства.

Заслуговує на увагу пропозиція щодо створення мирових суддів. Вони суттєво розвантажать суди. Зокрема, на їх розгляд визнати деякі кримінальні справи, де міра покарання передбачена до 3-х років позбавлення волі, цивільні справи, які виникли із сімейно-правових відносин, деякі майнові спори, де сума не перевищує 20 тис. грн, справи з адміністративних правопорушень. Рішення мирового судді може бути оскаржене в районному, міському суді у порядку апеляції. Статус мирового судді повинен відповідати статусу судді загальної юрисдикції. Він обирається громадою. Таким чином, мирові судді є судьями загальної юрисдикції і входять у єдину судову систему України. Порядок обрання громадою мирового судді, його повноваження повинні визначатися законом України.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Питання забезпечення принципу доступності правосуддя не зводиться лише до народних засідателів і суду присяжних.

Інститут народних засідателів у нашій країні — це більше, ніж пережиток радянського минулого, або — це, мабуть, традиційно.

Щодо суду присяжних, то держава у цій проблемі не визначилася і, по суті, не створила такий суд реально.

Чи стане судова система більш доступною, якщо в Україні запровадять інститут мирових суддів? Я так не вважаю. Верховний Суд України у своїх пропозиціях зазначав, що пріо-

ритетом реформування судової системи України має бути утвердження європейської моделі судочинства. Така модель судочинства не передбачає інституту мирових суддів.

Крім того, доступність до судової системи не означає кількість рівнів судової системи.

У цьому випадку я не підтримую позицію про створення в Україні інституту мирових суддів. Я прихильник судової медіації.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Участь громадськості, суспільства у здійсненні правосуддя не є єдиним шляхом забезпечення доступності правосуддя, оскільки насамперед забезпечення такого права має бути гарантоване професійними судьями. При цьому не повинно бути втручання у здійснення правосуддя, тиску на суддів. Для того щоб забезпечити право особи на доступ до суду необхідно створити умови, за яких кожне звернення громадянина до суду буде розглянуте у порядку, встановленому Конституцією України та процесуальним законодавством. Неприйнятними у цьому контексті є випадки безпідставного залишення заяв, скарг без розгляду, відмова у відкритті провадження тощо. Відомі факти відмови громадянину у розгляді його заяви судами усіх юрисдикцій з тих підстав, що відповідна заява має бути розглянута судом іншої спеціалізації.

На мою думку, існує принаймні два ефективні шляхи вирішення проблеми розмежування юрисдикцій: по-перше, спільна діяльність вищих спеціалізованих судів щодо визначення критеріїв для розмежування юрисдикцій (яка, до речі, сьогодні вже розпочата за ініціативи керівництва вищих спеціалізованих судів); по-друге, закріплення у процесуальному законодавстві положення про недопустимість відмови у

відкритті провадження з підстав невідсудності спору відповідному суду та закріплення за таким судом обов'язку щодо передачі такої заяви за належністю.

Водночас поряд із забезпеченням права на доступ до суду необхідно створити умови, які б забезпечили захист права як фізичних, так і юридичних осіб на розгляд справи впродовж розумного строку. У цьому аспекті багато залежить від навантаження на суддів, зменшення якого, звичайно, можна забезпечити шляхом запровадження інституту мирових суддів та віднесення до їх повноважень розгляду «нескладних» справ, а також запровадження інституту досудового врегулювання спорів або медіації. Проте необхідно зауважити, що на відміну від інших держав, в Україні інститут мирових суддів (не беручи до уваги результати судової реформи 1864 р.) є лише теоретичною моделлю, яка може бути як ефективно реалізована, так і не призвести до бажаних результатів.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬОВОА:

Інститути народних засідателів та присяжних, мирових суддів властиві насамперед загальним судам. На мою думку, запровадження мирових суддів могло б розвантажити місцеві загальні суди та забезпечити максимально швидке та ефективно вирішення дрібних спорів, бути наближеними до пересічних громадян.

Стосовно ж принципу доступності правосуддя хочу перш за все відмежувати його від поняття «доступ до суду».

Науковці, говорячи про доступ до суду, розуміють гарантовану державою реальну можливість кожної зацікавленої особи звернутися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів. Доступ до суду забезпечується як правовими, так і організаційними чинни-

ками. Останні вимагають створення умов для забезпечення фізичного доступу до приміщень суду для всіх осіб, у тому числі для осіб похилого віку, осіб з обмеженими фізичними можливостями. Правові механізми надають процесуальну можливість подати до суду позов, оскаржити судові рішення; визначений законом розмір судового збору не повинен бути перешкодою для реалізації права на судовий захист.

До речі, користуючись нагодою, зазначу, що господарські суди та безпосередньо Вищий господарський суд України відстоюють позицію змінити закладений у Законі України «Про судовий збір» принцип визначення розміру ставок судового збору та відмовитися від їх диференціації залежно від виду судової юрисдикції. Завдяки такому підходу порушується принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом, а в умовах відсутності чіткості у регламентації підвідомчості справ судам і розмежуванні судових юрисдикцій, тягне за собою негативні наслідки. Чимало випадків звернення учасників господарських правовідносин до загальних і адміністративних судів фактично за захистом своїх економічних інтересів, аби мінімізувати свої виплати зі сплати судового збору. Встановлені для господарських судів розміри ставок сплати судового збору стримують звернення до господарського суду суб'єктів малого і середнього бізнесу, оскільки великі суми судового збору є заважким тягарем для таких суб'єктів підприємницької діяльності, особливо в економічно складних умовах. Тому, на мою думку, ставки судового збору повинні бути диференційовані за суб'єктом звернення до суду з відповідною заявою чи скаргою та залежати від того, ким вони подаються – суб'єктом підприємницької діяльності або особою, яка не має

такого статусу, а не від того, до якого суду подається заява чи скарга.

Доступність правосуддя є однією з основних засад організації системи судових органів. Елементами доступності суду як інституції є його територіальна наближеність, відкритість інформації про нього, універсальність юрисдикції суду, компетентність та стабільність судової системи.

Найбільш дискусійним та актуальним сьогодні є питання територіальної наближеності судів до населення. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» закріпив технічно найпростіше вирішення цієї проблеми: місцезнаходження і статус суду визначаються з урахуванням принципу територіальності — адміністративно-територіальним устроєм.

Разом з тим, як справедливо зазначають деякі дослідники, територіальну організацію місцевих та апеляційних судів не слід жорстко прив'язувати до адміністративно-територіального поділу, а визначати її варто, зважаючи на об'єктивні критерії, спрямовуючи наближеність судів до людини та водночас забезпечуючи незалежність суддів від місцевих органів влади. Така відокремленість юрисдикції судів від адміністративно-територіального поділу повинна мінімізувати можливості впливу органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на суди і бути передумовою їх незалежності.

Не останнє місце в забезпеченні доступності правосуддя посідає вдосконалення інформаційної політики: сповіщення населення про діяльність суду, зміни у законодавстві, що стосуються процедури розгляду справ, інших актуальних проблем. Інформаційна відкритість діяльності судів є не лише складовою принципу доступності правосуддя, а й ефективним засобом підвищення довіри суспільства до судів.

Але з огляду на нинішні реалії зауважу, що суди, з одного боку, повинні забезпечити максимальне висвітлення своєї діяльності, а з другого — здійснювати моніторинг поширюваної інформації з метою оперативного реагування на факти розповсюдження недобросовісної інформації, що використовується як засіб дискредитації, приниження авторитету правосуддя. Не повинен ставитися під сумнів статус суду як інституту об'єктивного вирішення правових спорів. Це, до речі, є однією з європейських вимог до забезпечення суддівської незалежності.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

Не можна погодитися із твердженням, що в Основному Законі держави не йдеться про принцип доступності правосуддя. Саме Конституція України 1996 р. заклала правові засади доступності правосуддя в Україні, визначивши, що звернення до суду для захисту прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону (ст. 8), а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124).

Разом із цим механізм реалізації конституційної вимоги щодо безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ч. 4 ст. 124) повинен бути чітко визначений у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» шляхом внесення до нього відповідних змін та доповнень. Сподіваємося, що це зробить новий склад Верховної Ради України після парламентських виборів, які відбулися 26 жовтня 2014 р.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

На мою думку, звинувачення у корпоративності та закритості судової гілки влади досить перебільшені. Не потрібно на основі поодиноких

негативних проявів з боку деяких суддів робити відповідні висновки про весь суддівський корпус загалом. У той же час можливо говорити про контроль громадськості за судом, завдяки наявності: гласності, відкритості судового розгляду, наявності інституту відводу суддів за ініціативою учасників процесу або самих суддів, участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних тощо.

З приводу доступності правосуддя маю зазначити: по-перше – це стандарт організації та функціонування судової влади, який відображає визнані міжнародною спільнотою вимоги до структури судової системи і процедури розгляду справи судом, по-друге – основним обов'язком держави при забезпеченні доступності правосуддя є створення умов для звернення особи до суду за захистом своїх прав чи для усунення правових і фактичних перешкод для реалізації цієї можливості.

Що стосується побудови органів судової влади України відповідно до європейських стандартів, то умовами забезпечення доступності правосуддя слід визнати: територіальну наближеність органів судової влади й відсутність формальних (у тому числі фінансових) перешкод для звернення до суду за захистом прав.

У свою чергу, мирове судочинство як спосіб вирішення приватних спорів може стати важливою складовою захисту та реалізації прав та інтересів учасників суспільних відносин. На мою думку, такий порядок розгляду справ буде найбільш доступним способом вирішення спорів про захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян і організацій. Крім того, введення інституту мирових суддів значною мірою зменшить навантаження на місцеві загальні суди.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Будь-яке реформування судової системи потребує змін. На мою думку, необхідно утримуватися від різких радикальних змін у судовій системі, реформування повинне бути гнучким. Судова система повинна відповідати тим об'єктивним умовам, які склалися у суспільстві. На моє переконання, реформування судової системи з одночасним запровадженням в Україні інституту мирових суддів є передчасним.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

Ідея участі народу (присяжні або засідателі) у правосудді покликана забезпечити суспільну довіру до судового рішення. У цьому випадку найкращим був би «народний суд», де судді обиралися б для кожного конкретного випадку. Однак це не можливо. Мені здається, що ідея суду присяжних та засідателів в українських реаліях себе не виправдовує. Вона не забезпечує справедливості краще, ніж професійні судді. Можливо, навіть навпаки, оскільки присяжні та народні засідателі фактично не несуть юридичної відповідальності за рішення. Вважаю, що авторитет суду слід підвищувати іншими методами, зокрема реформуванням системи добору та просування суддів і залучення до цього процесу інститутів громадянського суспільства.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було розпочато нове, третє реформування судової системи України, спрямоване на розв'язання проблем структурної організації, розмежування судів за підвідомчістю та підсудністю, навантаження суддів, гарантій їх незалежності, фінансового і матеріально-тех-

нічного забезпечення їх діяльності. І це далеко не всі питання, які потребують нагального вирішення, щоб судова влада в Україні повністю відповідала міжнародно-правовим стандартам, що, в свою чергу, пов'язано з необхідністю внесення відповідних змін до чинної Конституції України. Нагадаємо, що Конституційною Асамблеєю було схвалено законопроект про внесення таких змін, у тому числі з питань формування суддівського корпусу, заходів зміцнення незалежності судів і суддів. Так, проектом, зокрема, передбачалося призначення Президентом України суддів на посаду безстроково, визначення конституційно-правового статусу Вищої ради юстиції, порядок формування її складу і діяльність на постійній основі, повноваження позбавляти суддів недоторканності за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а за пропозицією відповідних рад суддів призначати суддів на адміністративні посади та звільняти їх із цих посад тощо. Подібний порядок встановлено конституціями більшості держав Європейського Союзу, але це не повинно означати, що такий порядок є оптимальним для судоустрою в Україні. Адже не будь-яке запозичення іноземного досвіду, навіть країн із розвинутою демократією, в реальній дійсності буде сприяти чіткій і виваженій правовій організації системи національного правосуддя. Головне полягає у тому, щоб не допустити нових помилок і прорахунків, як це було в попередніх спробах здійснення судової реформи.

Доступність правосуддя кожному — один із визначальних принципів організації та діяльності судової влади. І хоча в Конституції України сам термін «доступність правосуддя» не використовується, проте його послідовне і повне відображення у розділі «Право-

суддя» відповідає міжнародно-правовим стандартам. Цілком логічно, що зазначений аспект було розвинуто і детально викладено у низці статей Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, у ст. 3 якого зазначено: «Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України». Таким чином, сутність доступності правосуддя полягає в неприпустимості встановлення державою будь-яких перешкод на шляху до правосуддя. Разом із тим саме від встановленого порядку залежить його реальне впровадження у практику організації і діяльності судових органів. Однак жодним законом такий порядок і судові процедури й досі не визначені, що й заблокувало впровадження розгляду справ за участю народних засідателів і присяжних. Здається, що інститут народних засідателів і присяжних, м'яко кажучи, недооцінюється у сучасному суспільстві, у тому числі професійним середовищем, натякаючи на політичний підтекст. Звичайно, не можна не враховувати і те, що ситуація з упровадженням інститутів народних засідателів і присяжних зумовлена істотними змінами в соціальній структурі суспільства, економіці, формах власності, фінансовій системі країни тощо. З часом суттєво змінилися також світогляд, свідомість, мислення, психологія людей, їх інтереси, конституційно-правовий статус. Значно зросла увага громадян і їх об'єднань до реальної контрольованості за діяльністю судової влади. У зв'язку з цим особливо важливою, на мою думку, участь народних засідателів у здійсненні правосуддя місцевими судами. Адже саме на них сьогодні припадає надмірне навантаження — сюди вперше надходять на розгляд цивільні, господарські, кримінальні та адміністративні спра-

ви, і тут, по суті, ухвалюються відповідні рішення. Лише в I півріччі 2001 р. середньомісячне навантаження на одного суддю місцевого загального суду становило 153,6 справ і матеріалів. За цей період на розгляд до судів першої інстанції надійшло 4 млн 81 тис. справ, тому не дивно, що кількість скасованих рішень, ухвалених місцевими судами, становить 70 %, а в деяких регіонах — понад 90 % від кількості переглянутих по суті рішень апеляційною і касаційною інстанціями. Звичайно, апеляційна та касаційна інстанції відповідно до своїх повноважень виправляють ситуацію і спрямують дії судді місцевого суду в правильне і законне річчя. Разом з тим могли б мати місце інші показники в їх роботі, більш позитивні, чому, без сумніву, сприяла б участь у здійсненні правосуддя народних засідателів.

У чинному судовому законодавстві не все відповідає принципу доступності правосуддя, а його дія однаково притаманна існуючим формам судочинства. Так, надто обмеженим, на мою думку, є доступ до правосуддя фізичних і юридичних осіб в конституційному судочинстві, на що неодноразово зверталася увага в науковій літературі. Вважаю, що у цьому разі введення інституту конституційної скарги громадян і юридичних осіб на закони, акти Президента та Уряду України, які припускають можливість порушення їх прав і свобод, стало б важливим кроком у розблокуванні здійснення права на їх безпосередню участь в управлінні державними справами. У цьому контексті я підтримую пропозиції щодо внесення відповідних змін до чинного Основного Закону України. Крім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», по суті, скасував доступність фізичних і юридичних осіб до Верховного Суду України, поклавши повноваження на остаточне вирішен-

ня справ на вищі спеціалізовані суди. Тим часом у Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) стверджується, що «ніхто не може бути обмежений у справі на доступ правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлення такого права».

У частині 1 ст. 127 Конституції України однозначно сказано, що «правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні». Це конституційне положення зобов'язує парламент, президента й уряд держави своєчасно виконати це розпорядження Основного Закону, забезпечити впровадження названих правових інститутів у судову систему країни. Участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя має тісний зв'язок із доступністю суду і правосуддя кожному, є способом, у який суспільство здійснює контроль за відправленням правосуддя, а також фактором, що сприяє посиленню незалежності суду і суддів, неупередженості та безсторонності в ухваленні ними рішень. Не випадково, що їм присвячено однойменну главу 3 розділу 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а в ч. 2 ст. 18 Цивільного процесуального кодексу України закріплено, що «у випадках, встановлених цим Кодексом, цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді». На превеликий жаль, інститути народних засідателів і присяжних досі так і не були створені, що характеризує нігілістичне ставлення публічної влади до належного виконання норм Конституції України.

Утворення інституту мирових суддів давно на часі, однак вирішення цього завдання, на мою думку, штучно гальмується державною владою, що є наслідком недооцінки їх наближеності до громадян і здатності професійно вирішувати прості життєві цивільні й адміністративні справи. Адже кожен із мирових суддів повинен мати певний життєвий досвід, фахову підготовку чи то в галузі економіки, чи освіти, культури, медицини тощо, користуватися авторитетом у колективі або територіальній громаді, також добре розумітися у призначені прав, свобод і обов'язків людини, умовах і порядку їх реалізації та захисту. У законі про мирових суддів повинно бути чітко виписано вимоги до осіб, які претендують стати мировими судьями, а такими можуть бути громадяни України з бездоганною репутацією. Значення діяльності мирових суддів полягає у тому, що вона має призвести до певного розвантаження у справах, які вирішуються місцевими органами правосуддя. Не менш важливим є те, що наявність інституту місцевих суддів і їх діяльність сприятиме поглибленню правових знань у громадян, формуванню належного рівня правової культури.

Останнім часом з'являється все більше прихильників того, щоб судді в Україні обиралися народом. Яке Ваше ставлення до цього?

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Дійсно, з теоретичного погляду прямі вибори суддів — це вищий і демократичний порядок формування судової влади, оскільки безпосередні вибори суддів населенням розглядаються як пряма форма участі народу в організації судової влади. Проте виборність суддів населенням може мати низку прихованих небезпек, які знівелюють сутність прямого народо-владдя. Найбільша небезпека може

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Вважаємо, що в адміністративному судочинстві на сьогодні принцип доступності забезпечено на належному рівні.

Разом з тим із метою «розвантаження» адміністративних судів вважаємо за необхідне запровадити для деяких категорій адміністративних справ позасудовий порядок їх вирішення.

Зокрема, стягнення податковими та пенсійними органами сум узгодженого боргу (самостійно задекларованих суб'єктами підприємницької діяльності) має здійснюватися у позасудовому порядку, тоді як у судовому порядку необхідно залишити розгляд справ по оскарженню дій та рішень названих органів.

Водночас стосовно запровадження в Україні інституту мирових суддів слід зазначити таке.

Відповідь на це запитання може бути надана лише після розроблення механізму оскарження рішень мирових суддів, визначенням їх кількості та сум видатків на їх утримання, а також сум видатків на утримання приміщень, в яких вони будуть здійснювати свою діяльність.

бути тоді, коли до виборчого процесу суддів активно долучатимуться місцеві осередки політичних партій, «кишенькові» ЗМІ та представники місцевих бізнесових кіл. За таких умов вибори суддів перетворюватимуться у політичну боротьбу за «свого» суддю. Водночас кандидат у судді з самого початку входить у залежність від спонсорів його виборчої кампанії та тих представників політичних еліт, які його підтримали.

Проте, як не дивно, але прямі вибори суддів найбільш поширені у США. У більшості штатів судді обираються загальним голосуванням. Таке обрання ґрунтується на уявленні, що суддя, як і будь-яка інша офіційна посадова особа в демократичному суспільстві, має, зрештою, нести відповідальність перед народом. Деякі штати завжди дотримувалися виборної системи. Проте багато штатів починали з адміністративних призначень, а потім замінили їх виборами. Це розпочалося з середини ХІХ ст., коли набрав сили загальний рух за демократизацію суспільства.

Проте система обрання суддів за всієї її демократичності давно вже стала у США предметом критики, оскільки на перше місце тут часто висуваються інтереси політичних партій, які стоять за кандидатами, а не їх професійні та ділові якості.

Відмінності між виборами і призначенням суддів не настільки великі, як це може здатися на перший погляд, оскільки виборність суддів у деяких штатах на практиці виявляється ілюзорною. Вирішальне значення в обох випадках заміщення суддівської посади мають політичні прихильності кандидата, а не його особисті якості, хоча саме останні визначають професійну придатність судді.

Зважаючи на негативні наслідки, які пов'язані з механізмом обрання суддів, у багатьох штатах почали розроблятися нові варіанти системи заміщення судових посад. В основу цих варіантів зазвичай було покладено так званий міссурійський план (уперше його було запроваджено у 1940 р. у штаті Міссурі), коли губернатор штату призначає на посаду судді одного з трьох кандидатів, запропонованих йому спеціальною кваліфікаційною комісією експертів, а після року перебування такого судді на посаді прово-

дяться вибори, під час яких населення може або затвердити, або відмінити його призначення. Міркування ж, якими керуватиметься губернатор при виборі тієї чи іншої кандидатури, все одно будуть політичними.

Водночас «міссурійський план», на думку американських політиків і юристів, є доволі перспективним. Він передбачає підбір і призначення суддів у три етапи: 1) спеціальна комісія, яка призначається губернатором і формально не пов'язана з жодною політичною партією, здійснює підготовку списку кандидатур на заміщення суддівських посад. На кожну вакансію мають бути висунуті три кандидати; 2) губернатор на свій розсуд обирає одного з трьох кандидатів і призначає його на посаду судді; 3) через певний час, зазвичай через рік, протягом якого суддя розглядається як такий, що проходить випробувальний строк, населення відповідного судового округу під час чергових виборів повинно відповісти шляхом таємного голосування лише на одне запитання: чи повинен цей суддя залишатися на своїй посаді.

Переваги цієї системи полягають у тому, що, по-перше, кандидатура судді висувається «безпартійною» комісією і, по-друге, є можливість уникнути передвиборних баталій, що ведуться заради заміщення суддівської посади. Позитивним фактором є і те, що відсутність суперника зменшує передвиборний ажіотаж, який не сприяє повазі до особи, яка обирається на посаду.

Найбільш важливим елементом «міссурійського плану», на думку американських фахівців, є спроба позбутися засилля партійних угруповань у штатах і посилити вплив юридичної громадськості, уособленням якої є Американська асоціація юристів.

Пряма участь громадян у формуванні складу суддів місцевих судів є

важливою формою суспільного контролю та ознакою громадянського суспільства. Там, де приватні політичні інтереси тісно переплітаються з приватними економічними інтересами, там, де держава перетворюється у приватну власність цих «синдикатів», тільки більшість суспільства своєю громадянською позицією може захистити своє право на незалежний суд.

Вбачається, що такий досвід США у питаннях прямих виборів суддів може стати в нагоді Україні, якщо ми оберемо такий механізм заміщення суддівських посад.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Я не прихильник обрання суддів населенням. Щоб суддя міг кваліфіковано та ефективно здійснювати свої важливі функції, він повинен мати належний рівень професійної кваліфікації, досвід юридичної роботи тощо. Тому законодавством мають бути закріплені побудована на засадах прозорості, відкритості та об'єктивності система відбору професійних суддів, а також механізм їх відповідальності за якість судових рішень.

Процес відбору суддів не повинен бути заполітизованим!

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Про обрання суддів народом. Успішні країни поступово відмовляються від такого комплектування судової системи, бо воно громіздке, дороге і мало-ефективне.

Сьогодні все частіше судді призначаються або президентом країни, або магістратурою (у нашому варіанті — Вищою радою юстиції). На мою думку, в Україні слід запровадити призначення суддів Вищою радою юстиції з одобренням цього факту Указом Президента України. Вища рада юстиції і Вища кваліфікаційна комісія суддів України мають бути об'єднані.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛІВАНОВА:

Принцип обрання суддів населенням може бути запропонований тільки на місцевому рівні, оскільки крім мирових суддів (вони обираються органами самоврядування), професійні судді рекомендуються виключно самими суддями через кваліфікаційні комісії і Вищу раду юстиції, а населення має реагувати на цей вибір через публікацію в офіційній пресі, висловлюючи своє ставлення. У цьому випадку негативна реакція громадян може запобігти призначенню некомпетентних і нечесних суддів на посаду.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Моє ставлення до ідей обрання суддів народом категорично негативне. Це красива декларація, а якщо змодельовати її в реальному житті, це теж саме, що й обрання депутатів. За кожним кандидатом в судді може стояти бізнес або політичні партії. Такий варіант обрання суддів робить його повністю залежним від цих ситуацій.

У світі поодинокі країни дозволяють собі таку модель. Одна із них — США, де вибори проводяться у небагатьох штатах, але й там цей принцип піддається критиці.

Що стосується мирових суддів, то сама природа їх діяльності така, що вони обов'язково повинні обиратися громадами або місцевими (селищними) радами.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

На мою думку, ідея обрання суддів народом виникає через недовіру до того порядку, за якого суддю призначають на посаду чиновники. Разом з тим обрання суддів народом — це демократична фікція. Компромісом тут може бути призначення суддів *представницьким органом народу*.

Найбільш оптимальним варіантом вважаю той, що запропоновано в проєкті нової редакції Конституції, а саме: суддів усіх судів призначає Верховна Рада України, в порядку, визначеному Конституцією та законом, на підставі подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, погодженого з Радою суддів України. Такий досвід існував в Україні на початку 90-х років. Глава держави й органи виконавчої влади не повинні бути причетні до призначення суддів.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Судді мого покоління постійно згадують минуле, але вболівають за майбутнє. Дуже прикро, коли чуєш або читаєш, що діюча судова система була недемократичною. Згадайте, як обирався суддя. Народом. Звітував про свою діяльність виборцям і тим трудовим колективам, хто його висував. Судді, які навмисно порушували закон, скомпрометували себе, рішеннями зборів виборців позбавлялися права займатися судовою діяльністю. В усіх випадках суддя розглядав справи за участю народних засідателів. Сьогодні їх немає. Зрозуміло, що за таких умов корупція була неможлива. Судовий процес був гласний. За умови публічності істотно знижувалася можливість засудження повинного чи призначення надто суворого покарання. Суддю знали, його поважали, він, як кажуть, був «на виду». А нині дуже актуально, коли з політичних міркувань притягують до кримінальної відповідальності осіб за явно незаконними підставами, зводять у судах рахунки з політичними опонентами. Тому пропозицію про те, щоб судді першої ланки обиралися народом, я охоче підтримую.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Держава може визначити будь-який порядок призначення чи обрання

суддів на посаду. Нині в Україні вперше професійного суддю призначає Президент України строком на 5 років. На безстроково суддю обирає Верховна Рада України за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Обрання суддів на посаду прямими виборами можливе і ми це вже проходили в умовах однопартійної системи.

Вирішуючи це питання, слід визначитися: для якої мети це необхідно, і чи буде це забезпечувати прихід до лав суддів професійних фахівців? Виникне питання організації виборів, коштів на вибори тощо.

Я не думаю, що це буде більш ефективним способом обрання, ніж є тепер.

Верховний Суд України 11 квітня 2014 р. запропонував взагалі вирішувати це питання шляхом призначення Президентом України за поданням Вищої ради юстиції, де роль Президента мала би носити церемоніальний характер.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

На мою думку, механізм обрання суддів народом не гарантує формування суддівського корпусу за професійною ознакою. Крім того, необхідно враховувати, що вибори як форма реалізації демократії необхідна там, де потрібно максимально забезпечити представництво інтересів особи. Правосуддя, очевидно, до таких сфер не належить. Також не можна виключати, що такий спосіб зайняття посади судді зумовлює певні загрози для суддівської незалежності, а саме — подальшу залежність судді від осіб, які його обрали. Потрібно взяти до уваги і складність самої процедури проведення виборів суддів таким шляхом.

Водночас громадськість має право бути присутньою на засіданнях будь-яких органів, що беруть участь у формуванні суддівського корпусу, розгляді питань про відповідальність суддів.

Скарги на дії судді мають бути невідкладно розглянуті, а заявникам надано мотивовану відповідь за результатами розгляду їх заяв. Неприпустимими, на мою думку, є випадки, коли повноважні органи роками не можуть прийняти рішення за скарою.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

Обрання суддів шляхом народного волевиявлення тягне за собою ризики політизації цього процесу з усіма відповідними наслідками. Тому я не прихильник такого механізму. Не можна перетворювати процедуру призначення суддів в агітаційний процес із застосуванням передвибірчих технологій, пошуком необхідних джерел фінансування тощо. За умов виборності посаду судді не обов'язково займе особа, яка найкраще відповідає вимогам і критеріям, що висуваються до суддівської професії. Вибір людей може ґрунтуватися на суто людських симпатіях та не включати оцінку професійності, рівня юридичних знань кандидата. Як зауважувала у своїх висновках Венеціанська Комісія, судді мають вільно виносити рішення, які не матимуть популярності серед політиків або не подобатимуться певним особам; перспектива стати предметом «звернень» громадян та інших незадоволених може мати «охолоджуючий» ефект на суддів і впливати на їх незалежність.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

Відповідно до ст. 128 Конституції України перше призначення на посаду професійного судді здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом. З урахуванням зазначеного, встановлення іншого порядку формування суддівського корпусу, зокрема й обрання

суддів народом, потребує внесення відповідних змін до Конституції України. На наше переконання, при вирішенні цього питання потрібно враховувати досвід демократичних країн світу, зокрема країн ЄС.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

З огляду на основні вимоги незалежності суддів, ані парламент, ані народ не повинні брати участь у формуванні суддівського корпусу через вибори. Не рекомендує обрання суддів народом і Венеціанська Комісія: «Запровадження такої системи дуже небезпечно. Судді змушені будуть проводити виборчі кампанії або, ще гірше, — це робитимуть для них політичні партії. Це ставитиме під загрозу безсторонність суддів, які будуть зв'язані відчуттям “вдячності” політичній партії, яка підтримувала їх обрання. Така система не має запроваджуватися в Україні в умовах, коли незалежність судової влади має важливе значення у боротьбі з корупцією» (п. 47 висновку CDL-AD(2013)014).

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Вважаю, що обрання суддів народом остаточно дестабілізує та знищить судову систему України. Народ не повинен обирати суддів, призначати суддів повинен Президент України за поданням Вищої ради юстиції. Порядок в державі буде тоді, коли ми будемо здійснювати фаховий підбір та фаховий підхід. Народ має визначати концептуальні засади того, чого він хоче. Народ завжди хоче, щоб державна влада забезпечувала ефективно і справедливо правосуддя. Тому, як саме вона має це забезпечувати, повинні вирішувати відповідні фахівці. Також вважаю, щоб уникнути можливої політизації процесу не слід вдаватися до обрання судді громадою, що відповідає європейським традиціям і стандартам.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

Я проти. Обрання суддів народом перетворить судову систему в політичну. Народовладдя у судовій сфері повинно реалізовуватися в інший спосіб — через Вищу раду юстиції, де має бути почутий голос усіх верств.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

Пропозиція деяких політиків і вчених обирати суддів в Україні народом, на мою думку, є досить неоднозначною. Прихильники цієї ідеї не враховують того, що за певних і важливих обставин вибори кандидата на посаду судді не можуть бути повторенням радянської моделі. До того ж вибори суддів народом лише зовнішньо виглядають демократично, насправді ж це не сприятиме зміцненню незалежності, неупередженості та безсторонності здійснення правосуддя, навпаки, може призвести до

зворотних результатів — поставити його в залежність і сторонність.

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Вважаємо за недоцільне обрання суддів народом, оскільки в такому випадку матиме місце суб'єктивна оцінка професіоналізму та порядності кандидата на судову посаду з боку кожного окремого виборця.

На нашу думку, висновок щодо відповідності кандидата судовій посаді має готуватися відповідним уповноваженим органом (Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Вищою радою юстиції або Радою суддів України) за результатами перевірки, здійсненої за встановленими законодавством правилами, проведення якої в межах народних виборів фактично є неможливим.

Питання, яке вже тривалий час обговорюється, — відновлення довіри до судової влади. Нещодавно прийнятий Закон України «Про очищення влади», антикорупційне законодавство передбачають застосування каральних інструментів до суддів з боку інших гілок влади. Чи здатна національна судова влада до самоочищення без зовнішнього втручання?

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Судова реформа 2010 р., яку ініціювала попередня влада, насправді була спрямована на підірив самостійності та підпорядкування судової влади. Штучний розкол судової системи на автономні підсистеми, які очолили довірені та лояльні особи, злам суддівського самоврядування, показові залякування та чистки суддівського корпусу — це неповний перелік засобів, якими ламалася і без того хитка самостійність та єдність судової влади. Саме зовнішні втручання у питання внутрішньої організації судової влади спричинили до її кризи. Безперечно, як і будь-яка структура системи державного управління, судова система потребує кардинального оновлення та

очищення від людей, які негідні представляти державну владу. Проте такий процес має відбуватися у межах Конституції України та законів, що відповідають їй. У протилежному випадку нова «чистка» суддівського корпусу відповідно до революційної законності нічим не буде відрізнятися від терору судової системи з боку попередньої влади.

Вбачається, що відновивши повноцінне суддівське самоврядування і налагодивши ефективні механізми громадянського та публічного контролю, судова влада могла б забезпечити не лише самоочищення, а й повноцінний судовий контроль за публічною владою.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Питання про очищення влади і відновлення довіри до судових органів є дуже важливим і вкрай актуальним, оскільки розбудова громадянського суспільства неможлива без справедливого суду. Однак я доволі песимістично ставлюся до того, що прийняті закони «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та «Про очищення влади» містять дієві механізми усунення від влади, у тому числі від судової, осіб, які своєю діяльністю дискредитували засади справедливого правосуддя. На жаль, ці закони більше нагадують кампанію, в якій мало спільного із притягненням до відповідальності тих, хто порушував принципи чесного, об'єктивного та неупередженого судочинства. Якість закону про люстрацію (маю на увазі юридико-технічну і змістовну якість) не витримує критики. Інколи у мене виникає відчуття, що з політичних мотивів хтось дуже хоче швидко «відзвітувати», що влада, у тому числі і судова, «вже очищена».

Натомість є нагальна потреба впровадити механізми унеможливлення прийняття неправосудних судових рішень на всіх етапах судочинства.

Мабуть, у нинішньому стані судова система не зможе без втручання ззовні провести повноцінний процес самоочищення, тому що він потребує комплексного впливу — зовнішнього і внутрішнього.

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Влада законодавча і виконавча не мають якостей кращих, ніж судова влада. Вони не мають морального і конституційного права дивитися на судову владу як на меншовартісну. Вони зобов'язані створювати умови для належного функціонування судової влади і мають право впливати на неї лише в передбаченій Конституцією

України спосіб без тиску і ставлення в залежність.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛВАНОВА:

Судова влада, яка складається з суб'єктів правосуддя з численним корпусом суддів, нездатна самотійно пройти процес «очищення» від «скомпрометованих своїми діями суддів».

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Кадрові питання — це одна з найважливіших і найболючіших проблем для будь-якої ланки державної влади, у тому числі і для суддівського корпусу. Вважаю, що існує потреба у кардинальній зміні роботи з діючими суддями та працівниками судів всіх ланок.

Маю на увазі виховання у цих людях якостей не лише професійних, а й передусім моральних. Тож радам суддів усіх регіонів є над чим працювати.

Виконуючи Закон України від 8 квітня 2014 р. «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» колективи суддів усіх ланок переобрали голів судів та їх заступників. Аналіз результатів виборів у системі господарських судів свідчить, що колективи обрали кращих зі свого середовища. На моє переконання, колективи суддів готові до самоочищення без будь-якого втручання. Зовсім не хотілося б, щоб трирічний період правління «сім'ї» кинув тінь на весь суддівський корпус, тому що більшість із них працювали чесно і сумлінно.

Більш активному самоочищенню буде сприяти і виконання Закону України «Про очищення влади». У колективах добре знають суддів, які зловживають своїм становищем при розгляді справ. Але досі не працюють ні Вища рада юстиції, ані Вища кваліфікаційна комісія суддів України, а без рішень цих органів звільнити суддю практично неможливо.

У нинішній досить критичній кадровій ситуації я радив би радам суддів, керівникам судових органів предметніше працювати у своїх осередках над створенням здорових, відкритих відносин між колегами. А суддям бажано ніколи не забувати, що ваша незалежність у відправленні правосуддя і недоторканність гарантуються Конституцією і законами України.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Перекоаний, що відновити довіру до судової влади в умовах, коли немає довіри представницькому органу народу, не вдасться за будь-яких антикорупційних законів. Для цього необхідна *комплексна політико-правова реформа*, про яку сказано у відповіді на перше питання. Насамперед слід ухвалити нову редакцію Конституції України та передбачити законом про введення її в дію перепризначення усіх без винятку суддів протягом двох років. У цьому абсолютно легітимному процесі, на відміну від так званої «люстрації», можуть бути задіяні також громадяни (у різних формах їх залучення до участі в очищенні судової влади від корупціонерів). Самостійно судова влада за існуючих політичних умов до самоочищення не здатна об'єктивно.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Вважаю, що низький рівень довіри населення до судової влади (7 %) свідчить, по-перше, про недосконалість організаційної системи судів. І, по-друге, суддя може бути незалежним тільки тоді, коли це повною мірою важливо не лише йому, а й державі та суспільству в цілому. На жаль, хоча в останні роки і напрацювали конструктивну систему підбору кадрів на посаду суддів, але трапляються непоодинокі випадки призначення негідних цього високого зван-

ня. Про це свідчать дані роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Відомо, що при цій структурі створена науково-консультативна Рада. Як член цієї ради після участі в засіданнях Комісії зробив висновок, що вона на правильному шляху: веде значну і важливу роботу з очищення судів від недостойних звання судді. Дійшов висновку, що судова влада здатна до самоочищення.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Судова влада, беззаперечно, готова до самоочищення.

Ви, мабуть, знаєте, що Пленум Верховного Суду України 25 квітня 2014 р. обрав членів Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції.

Таку комісію очолив Суддя Верховного Суду України у відставці В. Мойсик. Як мені відомо, Комісія вже активно працює. Відповідно до статей 4, 6 Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» вона має відповідні повноваження.

Щодо Закону України від 16 вересня 2014 р. «Про очищення влади» слід зазначити, що він сприймається неоднозначно. Проте Закон набрав чинності та підлягає виконанню.

Однак у цьому Законі з точки зору його застосування є багато положень, які неможливо тлумачити однозначно. Тому не можна говорити, що особи, до яких буде застосовано цей Закон, не зможуть оскаржити правові акти щодо них не тільки у межах судової системи України, а й міжнародних інституцій.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Ні для кого не секрет, що нормативно-правові акти, які спрямовані на очищення влади, зокрема і судової, не повною мірою відповідають нормам щодо гарантій незалежності суддів, які

має забезпечити держава та які сформовані міжнародними договорами. Відповідальність судді має свої особливості, які апріорі виключають можливість покарання за судові рішення, прийняті відповідно до законодавства. Тим більше, саме по собі скасування судового рішення не є підставою для відповідальності судді. Недопустимим є притягнення до відповідальності згідно із правилами, які з'явилися після вчинення певних дій суддею. Саме тому, на мою думку, вирішувати питання про відповідальність суддів мають спеціально створені органи згідно зі встановленою процедурою, при дотриманні вимог щодо незалежності суддів. Прикладом належного реагування на вчинені суддями порушення є діяльність Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів загальної юрисдикції, створеної відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», яка на професійних засадах може вирішити питання про наявність чи відсутність у діячів судді несумісного із цією професією вчинку. Більше того, згадане у Вашому запитанні зовнішнє втручання з боку органів законодавчої чи виконавчої влади є недопустимим відповідно до рекомендацій загальновизнаних європейських інститутів.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

Довіра суспільства до суду має комплексний характер і залежить від багатьох чинників, передусім від ефективності судової системи, справедливості ухвалюваних судових рішень, поведінки суддів як у суді, так і поза його межами, наявності корупційних явищ. Вжиття заходів із недопущення випадків порушення суддями антикорупційного законодавства та інших порушень, що є підставою для притягнення суддів до відповідальності, є одним із важливих напрямів забезпе-

чення громадської довіри та впевненості у судах.

Прийняті нещодавно закони України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», «Про очищення влади», антикорупційний пакет законів, схвалений Верховною Радою України 14 жовтня 2014 р., мають на меті відновити суспільну довіру, у тому числі до судової влади, та «очистити» суддівський корпус від осіб, які не відповідають тим високим вимогам, які висуваються до представників нашої професії. Безумовно, підвищенню рівня довіри громадськості до судової системи повинен сприяти ефективний механізм юридичної відповідальності суддів перед суспільством за рішення, що ними ухвалюються, та дотримання вимог законодавства, зокрема антикорупційного, про необхідність вдосконалення якого я вже говорив.

Водночас заходи із відновлення довіри до суддів повинні включати не лише відповідальність за їх недоброчесну поведінку, а й усунення загроз для здійснення суддівської діяльності, стимулювання суддів до сумлінної праці, зважаючи на суспільну значущість покладених на них повноважень. На мою думку, варто повернутися до інституту кваліфікаційних класів або ж запровадити інші механізми позитивного стимулювання, що нині відсутні, особливо після фактичного нівелювання інституту відставки судді. До того ж повернення до інституту кваліфікаційних класів надало б можливість розширити перелік стягнень, що, в свою чергу, доповнило б стимулювання суддівської діяльності і в той же час відіграло б роль стримуючого фактора.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

Відновлення довіри громадян України до судової, як і інших гілок державної влади, потребує здійснення комп-

лексних заходів, зокрема і в межах виконання вимог Закону України від 16 вересня 2014 р. «Про очищення влади».

Цілісна концепція відновлення довіри громадян України до державної влади визначена Президентом України у «Стратегії реформ-2020». Глава держави під час презентації її наголосив, що реформи повинні бути системними, стосуватися усіх політичних, економічних і соціальних інститутів.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

Так, здатна і ми всебічно це демонструємо, однак необхідно розуміти, що суддівський імунітет полягає не у додаткових пільгах, якими б можна було користуватися в особистих цілях, гарантії незалежності суддів передусім повинні бути дієвим засобом захисту прав та інтересів громадян, які мають право на розгляд спорів незалежним судом. Саме тому пропозиція насильницького очищення суддів є неприйнятною для демократичної правової держави, якою намагається стати Україна, оскільки вона не лише звужує правові гарантії незалежності суддівської діяльності, а й прямо порушує конституційні права осіб на захист їх прав незалежним, неупередженим і справедливим судом.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Судова система в Україні вміє визнавати помилки, визнає їх та здійснює самоочищення, оскільки така оцінка надається відповідними судовими рішеннями. Неможливо однобоко застосовувати каральний інститут іншими гілками влади. На сьогодні необхідно ліквідувати не наслідки, а причини їх виникнення. Суспільство очікує стабільності в усіх системах, у тому числі й суді. Професійний суддя — це надбання держави, і якщо такий суддя дійсно необхідний, доціль-

но заспокоїтися і дати йому працювати у межах закону.

Каральні інструменти не приносять користь, а, навпаки, ставлять судову систему в залежність від інших гілок влади, що є неприпустимим.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

Так, здатна. У рішенні XII з'їзду суддів багато заходів, які мають на меті підвищення авторитету суддів. Тепер потрібна кропітка робота і час, а головне — послідовна державна політика, як кажуть, «політична воля». Найважливішим фактором є люди. Кожен громадянин, активно реагуючи на порушення своїх прав та домагаючись персональної відповідальності чиновника-правопорушника, може зробити більше для люстрації та очищення влади, ніж спеціальні органи. Люди повинні виховувати нову соціальну звичку — не мовчати про порушення! Люди — співавтори реформ. Славнозвісний український «терпець» все одно колись-таки вривається, і тоді маємо революцію. Громадянин має право голосу не лише на виборах. І навчитися відповідально користуватися цим правом — найважливіша потреба для соціального прогресу. Жодна реформа, якщо вона залишиться лише на папері, не дасть результату.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

На жаль, у сучасному українському суспільстві бракує поваги до права і довіри до суду, що, у свою чергу, зумовлено надто жорсткою «зв'язаністю» судової системи з державною владою, передусім законодавчою і виконавчою. З цього приводу слушною є думка про перетворення суду з органу державного на орган суспільної справедливості. Так, «правосуддя, — наголошував П. Люблінський, — як і раніше залишається у руках держави, але держава швидше слугує правосуддю, аніж роз-

поряджається ним». Тобто суд, якщо він є незалежним, неупередженим і справедливим у здійсненні правосуддя, мав би посідати в конституційному устрої країни особливе місце, нагадуючи щось нейтральне між державною владою і громадянським суспільством, але при цьому більше тяжіти до суспільства. Адже, на думку А. Барака, суд — це інститут, покликаний слугувати суспільству. Водночас суд є відображенням чинного законодавства держави і того, що існує в життєдіяльності суспільства з усіма його суперечностями та неузгодженістю, що, звісно, не означає, що ці суспільні негаразди мають втілюватися у правосуддя. Але частково вони влітаються у роботу судів, внаслідок чого ухвалюються незаконні, невмотивовані та упереджені рішення. У судовій системі України достатньо організаційно-правових механізмів — це Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, суддівське самоврядування, не кажучи вже про контроль за формуванням суддівського корпусу, здійснюваний Парламентом і Президентом України — для її очищення від випадкових суддів, для яких право є предметом маніпулювання і використання з метою вирішення власних чи чужих інтересів. Інша річ, коли названі механізми дають збій, тоді суспільство змушене вжити додаткових заходів для очищення судової влади від таких суддів, які переважно визначені в законах України «Про очищення влади» та «Про засади запобігання і протидії корупції». Проблема полягає в їх практичній реалізації, що за невтішним вітчизняним досвідом не завжди призводить до бажаних результатів. Крім того, з прийняттям названих законів деякі верстви населення переживають ейфорію від того, що їм надано право власноручно, так би

мовити, «по-народному» впроваджувати очищення державної влади. У зв'язку з цим не можна не висловити застереження від недопущення огульності обвинувачень службовців, які працювали на державній службі в роки перебування на посту Президента України особи, яка порушила присягу на вірність народу і дискредитувала себе своєю діяльністю. Подібне очищення влади відбувалося у роки Жовтневого перевороту 1917 р., коли, керуючись ідеями злону «старого державного апарату», від неї були відлучені чесні і порядні спеціалісти та фахівці, у тому числі в галузі юриспруденції, а потім, усвідомивши помилковість таких заходів, закликали «старих спеців» повернутися на службу. У зв'язку з цим нагадаємо висловлювання відомого судді та вченого А. Барака про те, що «найважливішою якістю судді є суспільна довіра до нього, тобто усвідомлення громадськістю того факту, що цей суддя здійснює правосуддя відповідно до права. Якщо суспільство не має такої довіри, суддя не може судити... Довіра суспільства до судової влади є найбільш цінною якістю, якою вона володіє... Потреба в довірі суспільства не означає її популярності. Потреба в забезпеченні довіри означає потребу в підтримці суспільного відчуття, що судові рішення приймається чесно, об'єктивно, нейтрально і неупереджено».

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Довіра до судової влади в Україні неможлива без додержання державою гарантій незалежності та неупередженості суддів.

На жаль, запропоновані суспільству в Законі України «Про очищення влади» люстраційні заходи щодо суддів за своєю суттю і змістом зводяться фактично лише до покарання суддів, а

відтак — не усунуть існуючих проблем національної судової системи.

Конституційний Суд України неодноразово висловлював правову позицію щодо гарантій незалежності суддів.

Незалежність суддів повинна забезпечуватися насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їх сімей; гарантуванням фінансування і належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням.

Не допускається зниження рівня гарантій незалежності та недоторканості суддів у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних.

Наскільки виправданим є обрання на посаду судді безстроково? Чи дійсно цей строк забезпечує принципи незалежності судді? Який строк призначення на посаду судді є оптимальним для України?

ВІДПОВІДЬ В. ТАЦІЯ:

Так, західні експерти часто критикують строковість повноважень судді, оскільки вбачають у цьому потенційну практику для позапроцесуального впливу на суддю з боку органу, який приймає рішення щодо продовження терміну повноважень судді. Деякий сенс у цьому є. Але законодавство України гарантує, що суддя, який

Отже, на нашу думку, будь-який процес люстрації та прийняті закони повинні відповідати демократичному устрою держави й засадам верховенства права, адже їх метою має бути цілеспрямоване досягнення змін. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення; створюють передумови порушення незалежності судової влади як однієї з основоположних гарантій дії принципу верховенства права, справедливого і неупередженого захисту конституційних прав і свобод громадян, забезпечення правопорядку та поваги до закону.

При цьому, на наше переконання, зовнішнє втручання виключається. Механізм люстрації може бути ініційований ззовні, але він повинен бути розроблений і дуже ретельно підготовлений. Судова влада має сама очиститися і для цього є всі передумови. Для цього має бути сформована професійна та з принциповими суддями та членами Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада юстиції, яка наділена відповідними повноваженнями. При цьому вказані інститути повинні бути незалежними та неупередженими, має бути повага інших гілок влади та стовідсоткова незалежність від усіх інших органів влади.

займає посаду навіть на засадах строковості, може бути звільнений лише з підстав, визначених Конституцією України. Тобто гарантії незалежності судді забезпечуються і за умов строковості повноважень. Крім того, строковість повноважень судді певним чином дисциплінує, адже стабільність його рішення враховується при оцінці його професійної якості при розгляді питань

ня про безстрокове обрання. На користь строкості повноважень судді свідчить факт неспроможності контролю за профпридатністю до судової діяльності виключно механізмами дисциплінарної відповідальності. Тому на цьому етапі розвитку судової системи вважаю строкості повноважень судді виправданим інститутом, який має бути збережений найближчим часом. Оптимальним вважаю 5-річний строк суддівських повноважень із правом продовження цього терміну за результатами оцінки успішності його роботи.

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Незмінюваність суддів є однією з основоположних засад судоустрою, яка встановлює довічне або безстрокове перебування судді на посаді, а також не переміщення судді з посади та місця посади без його згоди та законних на те підстав. Незмінюваність суддів стала вагомою правовою основою статусу суддів та має важливе значення у тому розумінні, що цей принцип визнано законодавствами всього цивілізованого світу.

Варто мати на увазі, що незмінюваність суддів прямо залежить від способу формування суддівського корпусу. Вона не вимірюється виборним порядком, сила і значення якого лежить на праві громадян контролювати діяльність своїх обранців періодичними виборами. Правова природа виборів полягає у тому, що вони проводяться на певний, зазвичай нетривалий строк, що є хорошим засобом суспільного контролю та забезпечує заміщення посад особами, які користуються довірою громадян. Тому цей принцип може бути застосований за умови, якщо суддівські повноваження передаються не прямим народовладдям.

Згідно з Рекомендацією СМ/Рес (2010)12 Комітету Міністрів Ради

Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки забезпечення терміну перебування на посаді та незмінюваність — ключові елементи принципу незалежності суддів. Відповідно, судді повинні мати гарантований термін перебування на посаді до часу обов'язкового виходу у відставку, де такий існує. Термін перебування суддів на посаді має визначатися законом. Призначення на посаду на постійній основі може бути призупинене лише у випадках значного порушення дисциплінарних або кримінальних положень, визначених законом, або якщо суддя більше не може виконувати суддівські функції. Достроковий вихід судді у відставку повинен бути можливим лише на прохання цього судді або у зв'язку зі станом здоров'я.

Нині незмінюваність суддів у тій чи іншій формі встановлено конституціями таких країн, як Німеччина, Греція, Італія, Іспанія, Росія, Франція, Японія, США, Болгарія, Македонія, Молдова, Хорватія, Словаччина, Чехія.

Так, згідно зі ст. 3 Конституції США судді як Верховного, так і нижчих федеральних судів зберігають свої посади доти, доки до них немає претензій, тобто доки їх поведінка є бездоганною.

Так, у США гарантія збереження за суддями їх посад встановлена Конституцією для того, щоб виключити можливість переслідування федеральних суддів у разі прийняття ними рішень, які можуть викликати невдоволення Президента чи Конгресу. Таке забезпечення свободи виносити рішення, керуючись лише власним сумлінням і незважаючи на те, що ці рішення можуть виявитися політично, економічно чи суспільно непопулярними, є одним з основних постулатів незалежного американського суду.

Інша модель незмінюваності передбачає проходження суддею службового випробування, після якого він стає незмінюваним (Болгарія, Бразилія). Наприклад, у ч. 3 ст. 129 Конституції Болгарії встановлено, що судді стають незмінюваними після закінчення трирічного строку перебування на займаний посаді, тобто їх статус і повноваження не підлягають повторному перезатвердженню. За таких умов старанні, добросовісні та професійні судді забезпечені від довільного звільнення за умови припинення строку призначення. На мою думку, така модель повною мірою відображає сутність службового випробування при призначенні на посаду судді в поєднанні з незмінюваністю.

Друга модель незмінюваності суддів передбачає обмеження її певним, зазвичай нетривалим строком повноважень, після завершення якого суддя підлягає переобранню чи перепризначенню на посаду вже безстроково. Вважаю, що цей різновид незмінюваності суддів може створювати істотні умови для обмеження незалежності суддів саме в момент припинення їх першого строку повноважень. Органи, що здійснюють формування суддівського корпусу, можуть відмовити «політично ненадійному» судді в перезатвердженні повноважень лише за формальних обставин закінчення строку повноважень чи невідповідності займаній посаді.

Зазначена модель незмінюваності суддів передбачена у Білорусі, Україні, Росії, Молдові, Словаччині, Мексиці, Німеччині.

У більшості країн судді призначаються. Як одна з переваг такого способу — відсутність строку заняття суддею своєї посади. Тим самим ні конституції, ні інші законодавчі акти Франції, Італії, Іспанії та інших країн не встановлюють подібного строку.

Водночас у низці країн — членів СНД, таких як Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизія, Туркменістан на конституційному рівні закріплено правило призначення суддів на строки від 5 до 15 років залежно від рівня суду, тим самим незмінюваність суддів у цих країнах не застосовується. Вважаю, що строк суддівських повноважень прямо пропорційно впливає на підпорядкованість суддів органам, що їх призначають (обирають). Чим коротший строк повноважень, тим покірнішими та залежнішими стають судді. З цього приводу не потрібно далеко ходити, ми маємо власний досвід підлеглості суддів районним та обласним радам.

Однак незмінюваність суддів не захищає їх від звільнення в абсолютній формі і, як правило, підстави звільнення судді прямо встановлюються конституціями. Підставою для звільнення судді з посади може бути обвинувальний вирок суду щодо нього, що набув сили (ст. 115 Конституції Литви, ст. 129 Конституції Болгарії, ст. 99 Конституції Македонії, ст. 147 Конституції Словаччини). Рішення про звільнення судді з посади приймається органами на зразок верховного чи конституційного суду (як правило, кваліфікованою більшістю голосів) або вищою радою магістратури, радою правосуддя — спеціальною судовою інстанцією (ст. 107 Конституції Італії, ст. 115 Конституції Литви, ст. 95 Конституції Вірменії). У деяких країнах проблема відсторонення судді від посади може бути вирішена тільки в порядку імпичменту (статті 1 і 2 Конституції США, ст. 78 Конституції Японії).

Припинення повноважень судді у низці країн також пов'язано з суддівською відставкою чи звільненням за власним бажанням у випадках небажання виконувати далі обов'язки суд-

ді, досягнення пенсійного віку, інших підстав (ст. 88 Конституції Греції, ст. 97 Основного закону ФРН, ст. 115 Конституції Литви та ін.).

Вважаю, що правова регламентація на конституційному рівні незмінюваності суддів є однією з важливих гарантій забезпечення їх незалежності. Проте різні інтерпретації цього інституту можуть заперечити його правову природу, яка полягає у тому, що суддя стає незмінюваним зі свого першого призначення (обрання). Судді, яких органи державної влади призначають (обирають) на нетривалий строк (5–10 років), стають залежними від політичних процесів у державі. За таких умов на неупередженість судді в прийнятті законних рішень впливатиме політика центральних державних органів, на яку він повинен постійно «озиратися».

Щодо України, то прийнята у 1992 р. Концепція судово-правової реформи в Україні одним із перших питань у реформуванні статусу суддів передбачала запровадження незмінюваності суддів як важливу гарантію незалежності суддів від незаконних звільнень та переміщень. Хоча з самого початку істотним запереченням сутності цього інституту стало положення, згідно з яким повноваження суддів, призначених уперше, повинні обмежуватися п'ятирічним строком. Фактично це означає, що незмінюваність на цих суддів не поширюється.

Надалі така формула суддівської незмінюваності була відтворена у положеннях статей 126 і 128 Конституції України. Судді, що обрані безстроково, перебувають на посаді до досягнення ними 65 років. До закінчення цього строку вони можуть бути звільнені з посади лише з підстав, зазначених у пунктах 3–9 ч. 5 ст. 126 Конституції України. Ці підстави звільнення судді з посади є важливи-

ми елементами принципу незмінюваності, а точніше, конституційними винятками з нього.

Таким чином, припинення суддівських повноважень тісно межує з принципом незмінюваності. Водночас специфіка статусу професійних суддів України полягає в тому, що засади незмінюваності починають діяти лише після обрання суддів Верховною Радою України безстроково.

Інститут суддівської незмінюваності, який запроваджується у правову систему України, є новим для вітчизняного права, оскільки понад 70 років радянська доктрина заперечувала його як класове, буржуазне явище.

Ключові елементи незмінюваності суддів полягають у тому, щоб: 1) особу, яку призначено на суддівську посаду, не можна було без її згоди звільнити, відсторонити, перевести на іншу посаду, ні на нижчу, ні на вищу; 2) раз призначений на посаду суддя з самого початку повинен підлягати незмінюваності; 3) це право перебувало під судовим захистом, а його порушення допускалося тільки в судовому порядку; 4) суддя був забезпечений на випадок повного скасування посади, яку займає, тобто йому повинна надаватися відповідна його статусу посада, чи держава повинна брати на себе обов'язок повного утримання судді за весь час перебування поза штатом.

Проте непоодинокую є позиція сучасних науковців та практиків щодо того, що незмінюваність суддів в Україні не виправдовує себе. З таким баченням складно погодитися, оскільки, по-перше, незмінюваності суддів як такої в Україні не існує, бо механізм перезатвердження суддівських повноважень практично нівелює сутність цього принципу, а по-друге, несправедливо розв'язувати проблеми некваліфікованості та некомпетентності

суддівських кадрів за рахунок незмінюваності суддів. Проблема якості правосуддя полягає в «якості» людей, які його здійснюють. Тому першочергове завдання суспільства й держави полягає у тому, щоб шляхом ефективного відбору не допускати до судової влади негідних її людей та, навпаки, залучати до цієї надзвичайно складної та відповідальної роботи найкращих громадян, які представляють юридичну професію. І, по-третє, створення дієвої системи правосуддя ніколи легким та швидким не було. Якщо Україна реально прагне стати правовою, її зусилля повинні передусім спрямовуватися на зміцнення самостійності та єдності судової влади. Сприяття цьому й покликана суддівська незмінюваність. Відмова від цієї важливої гарантії незалежності суддів може стати кроком до відмови від створення самостійної судової влади в Україні.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Обрання суддів на посаду безстроково розглядається як важлива гарантія їх незалежності.

Водночас мені видається, що це не означає «не підконтрольності» безстроково обраних суддів. Можливо, є сенс передбачити періодичні атестації, щоб мати можливість аналізувати якість прийнятих окремим суддею рішень, рівень його кваліфікації тощо.

Для цього утворюються Вища рада юстиції і Вища кваліфікаційна комісія суддів України, існують органи суддівського самоврядування.

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

Обрання на посаду судді безстроково — одна з найвагоміших гарантій його незалежності. Це сьогодні один із головних міжнародних чинників у правосудді. Ліквідація безстроковості — це шлях у тоталітарне минуле, у залежність від політичних партій та

сил, які будуть через кожний строк «терзати» суддю.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛВАНОВА:

Принцип безстроковості має бути у суддів апеляційних і касаційних судів, а також з продовженням до 15 років виконання повноважень суддями Конституційного Суду України. Для суддів місцевих судів строк перебування на посаді може бути 10 років із наступним призначенням за висновком Вищої ради юстиції на 15 років і проходженням кваліфікаційних іспитів. При цьому заробітна плата у такому разі може бути підвищена у подвійному розмірі як стимул суддівської кар'єри.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Як правило, безстрокове або пожиттєве обрання на посаду судді нерозривно пов'язане із принципом незалежності у відправленні правосуддя. Цим шляхом іде більшість країн світу. На мою думку, такий підхід до обрання суддів добре спрацьовує там, де діє усталена демократія, стабільні правила поведінки в суспільстві і, як правило, незмінне десятиками років законодавство про судоустрій і статус суддів.

На жаль, на сьогодні Україна не належить до таких держав. Наприклад, ми є свідками того, коли намагаються вчетверте за 18 років змінити Конституцію України. Такий підхід до основ законодавства, що регулює державний та суспільний устрій, є неприпустимим. Більше того, ми пам'ятаємо, що наша Конституція 1996 р. після її прийняття була однією з найкращих у Європі.

У такій ситуації необхідно, щоб хоча б одна гілка влади — судова — мала можливість стабільно працювати. Тому я вважаю, що діючий зараз принцип

обрання суддів спочатку на 5 років, а потім пожиттєво є правильним.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Безстроковість перебування на посаді судді жодним чином не забезпечує його незалежності в тих політичних умовах *відчуження влади від народу*, які сформувалися в Україні. Суддя стає *за цих умов* «гвинтиком» у єдиному антинародному механізмі влади, вмонтованим у цей механізм і залежним від його побудови, тобто від тих владних сил, які визначають цей механізм. Суддя стає незалежним хіба що від народу. Для справжньої незалежності суддів *від адміністративних впливів* потрібно поставити адміністративну систему і суддів *під контроль народу* — безпосередній та представницький. А такий контроль *поза втручанням у судову діяльність* може відбуватися лише через *періодичні* призначення судді на посаду представницьким органом народу — парламентом. Найбільш оптимальним для України є призначення судді парламентом на посаду вперше на 5 років, а наступні призначення — на 10 років.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Пропоную норму закону — обрання на посаду судді безстроково — скасувати. Вважаю, що цей термін у деяких випадках породжує впевненість суддів у безвідповідальності. На мою думку, вперше суддя може бути обраний на 5 років, а повторно — на 10 років.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

Строк призначення чи обрання судді визначений Конституцією України. Перше призначення Президентом України на 5 років та безстрокове обрання Верховною Радою України до досягнення віку 65 років.

Вважаю, що обрання судді безстроково є виправданим. У висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів наголошувалося, що практика європейських країн, як правило, полягає у тому, щоб судді призначалися на повний робочий час до досягнення офіційного пенсійного віку. Такий підхід створює найменше проблем з огляду на незалежність (п. 48). У пункті 49 Рекомендації CM/REC (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки зазначено, що забезпечення терміну перебування на посаді та незмінюваності — ключові елементи принципу незалежності суддів; відповідно, судді повинні мати гарантований термін перебування на посаді до часу обов'язкового виходу у відставку, якщо така існує.

Враховуючи зазначене, я переконаний, що призначення чи обрання судді на будь-який строк все таки обмежує можливості особи, що обіймає посаду судді, у впевненості та прийнятті справедливих і неупереджених рішень по захисту прав та інтересів громадян чи юридичних осіб перед закінченням терміну обрання чи призначення.

Тому не можна зазначати, що для України термін призначення чи обрання на посаду судді строком на 5 чи 10 років буде оптимальним.

Я вважаю, що встановлення терміну перебування на посаді судді пов'язано з прагненням через цей термін змінювати чи призначати нових суддів. Мета може бути різною, наприклад, щоб позбавити принципівих суддів і заповнити ці посади особами, які керовані або більш лояльні до влади тощо.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Авторитетні європейські інституції, зокрема Рада Європи, вже не один рік висловлюють критику з приводу існуючої в Україні законодавчої процедури призначення суддів, зокрема п'ятирічного строку, на який судді призначаються вперше. Наявність такого «випробувального» строку розцінюється як один із чинників, які підривають незалежність судової системи.

Погоджуючись із такими висновками, вважаю виправданим обрання на посаду судді безстроково, оскільки це забезпечить відсутність залежності судді від органу, який уповноважений призначати/обирати на суддівську посаду, а отже, сприятиме посиленню гарантій незалежності суддів. Водночас при запровадженні відповідних законодавчих змін щодо порядку формування суддівського корпусу доцільним вважаю збільшити віковий ценз та стаж у галузі права, який необхідний для зайняття посади судді, запровадити проходження стажування у судах як обов'язкову вимогу до кандидатів у судді, а також встановити дієві законодавчі механізми контролю за діяльністю суддів органом, незалежним від законодавчої та виконавчої гілок влади. Переконаний, що усе це забезпечуватиме дотримання європейських стандартів у сфері судочинства щодо здійснення правосуддя професійним і незалежним судом.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

У Європейській хартії про закон «Про статус суддів» зазначено, що існування випробувальних термінів або вимог про поновлення на посаді означає труднощі та навіть небезпеку незалежності і безсторонності відповідного судді. Більш категоричною є Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя: «Призначення суддів на тимчасовій

основі чи з випробувальним періодом не відповідає принципу незалежності. Подібні форми призначення мають бути поступово усунені, якщо вони далі існують». Таку ж позицію поділяє і Венеціанська Комісія.

З огляду на зазначені міжнародні стандарти, у Конституції та Законі України «Про судоустрій і статус суддів» закладено принцип незмінюваності суддів, тобто обрання їх безстроково. Такий порядок себе виправдовує, оскільки дозволяє зменшити вплив на суддів під час вирішення питань, пов'язаних із продовженням терміну їх перебування на посаді, якби такі терміни встановлювалися.

Як вже згадувалося, нині склалася ситуація, коли вирішення кадрових питань у суддівській сфері фактично заблоковано, рішення про призначення та обрання суддів, як і про звільнення суддів за будь-яких підстав чи обставин не приймаються.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

На мою думку, при визначенні Верховною Радою України основних правових засад формування та діяльності суддівського корпусу в Україні, зокрема й щодо обрання на посаду судді на певний строк чи безстроково, необхідно врахувати передовий досвід таких демократичних країн світу, як США, Велика Британія, Франція, Німеччина та інші держави. Вважаємо, що підготовка та проведення сучасної судової реформи повинні здійснюватися у режимі постійного взаємозв'язку законодавця з громадянським суспільством, науковцями і практиками.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

Перше призначення на посаду професійного судді строком на 5 років, передбачене чинною Конституцією України, має характер випробування. На мою думку, відмова від такої про-

цедури та призначення на суддівську посаду відразу безстроково посилять незалежність судді під час здійснення ним правосуддя та надасть можливість уникнути так званого політичного впливу.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Безстрокове обрання суддів є поки що єдиним чинником незалежності й неупередженості судді. Адже якщо суддя призначатиметься і звільнятиметься з посади на інших засадах, є небезпека того, що він просто потрапить у залежність від вищих чиновників виконавчої влади. Відтак судові рішення залежатимуть від волі та вказівок владних органів й окремих чиновників, що є неприпустимим. Отже, безстрокове обрання — це елемент незалежності, а не якась пільга. Якщо звужуються права судді, то звужуються й права громадянина. Це суперечить статтям 3, 6 і 157 Конституції України.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

П'ятирічний строк виконує функцію випробувального строку при прийнятті на роботу. Чи потрібен він? Якщо суддя пройшов підготовку, то сумнівів у його кваліфікації бути не повинно. Сам факт призначення на посаду свідчить, що його рівень знань та досвіду цій посаді відповідає. Є сумнів — не призначайте! Тому призначати суддю на певний строк — це закладати сумнів у те, в чому сумніву бути не повинно.

Водночас я за те, щоб усі судді проходили атестації. Наприклад, раз на 5 років або позачергово при переведен-

ні до суду вищої інстанції чи іншої спеціалізації. Суддя повинен вчитися постійно та підтримувати кваліфікацію на найвищому рівні. Суддями повинні бути найкращі юристи.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВГРАФОВОЇ:

Обрання чи призначення суддів на посаду є питанням доцільності, при цьому важливо врахувати, наскільки це сприятиме здійсненню правосуддя незалежним і неупередженим судом. Так, важко погодитися із пропозицією щодо призначення суддів Конституційного Суду України на семимісячний термін із правом повторного їх призначення на такий же строк, оскільки подібна процедура, на мою думку, не сприятиме зміцненню незалежності цього органу й ефективності його діяльності. Теж саме стосується суддів загальної юрисдикції, хоча в цьому разі, на відміну від існуючого порядку обрання суддів на посаду безстроково, можливі й інші варіанти, скажімо, після першого (п'ятирічного чи іншого) терміну суддя може бути обраний/призначений на 10 років тощо.

ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:

Обрання суддів безстроково, на нашу думку, — це одна з основних умов їх незалежності. Водночас при обранні на посаду судді безстроково необхідно включати інші механізми, як-от: збільшення стажу роботи у сфері права; збільшення вікового цензу з 25 років до 30, а, можливо, і до 35 років; врахування моральних якостей; принциповість; чесність тощо.

Сьогодні наша держава перебуває у складному фінансово-економічному становищі, що передбачає вжиття нагальних заходів, у тому числі і непопулярних, як-от скорочення видатків із державного бюджету і, зокрема, зменшення обсягів фінансування судової системи, у тому числі розміру суддівської винагороди.

Наскільки виправданим шлях економії бюджетних коштів за рахунок зменшення обсягів фінансування судової системи та обмеження розміру суддівської винагороди?

Який сьогодні необхідний розмір оплати праці суддів України, щоб він був достатнім, аби захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їх рішення?

Наскільки доцільним є спрямування судового збору від звернень до суду на фінансування судової системи та оплати праці суддів?

ВІДПОВІДЬ В. ТАЦІЯ:

Я переконаний, що «дешеве» правосуддя «дорого» обходиться і громадянам, і державі в цілому. Але при цьому я не виключаю паритетності гілок державної влади щодо їх фінансового забезпечення, тобто рівень суддівської винагороди повинен бути не нижчим за рівень матеріального забезпечення відповідальних представників інших гілок влади.

Сьогодні вже очевидно, що загальна економічна та фінансова криза торкнулася всіх бюджетних установ. Якщо проаналізувати європейську практику фінансування судової системи, то можна зробити висновок, що за останні два роки значна кількість країн зменшили бюджетні асигнування судової системи (Болгарія, Боснія і Герцеговина, Греція) або застосували інші заходи (зокрема, скорочення суддівських посад чи кількості працівників судового апарату та ін.) (Італія, Латвія, Угорщина, Литва, Словенія), спрямовані на економію державного бюджету, внаслідок посилення глобальної економічної кризи. Звісно, в «бідніших» країнах, які не отримували цільової допомоги від міжнародних (Світового банку, Міжнародного валютного фонду) і європейських організацій, ці заходи стали більш відчутніші. Вочевидь, зміна фінансової політики торкнеться і судової системи, і в умовах сьогодні це є, на мою думку, закономірним і очікуваним явищем. Сьогодні деякі країни взагалі ініціюють масштабні судові реформи,

спрямовані на зменшення кількості судів, суддів, працівників апарату судів, зменшення їх зарплатні (оскільки саме на цей сектор спрямовується значна частина державних коштів), декриміналізацію певних злочинів, запровадження альтернативної юстиції тощо. Вочевидь ці заходи є вимушеними, зі стабілізацією економіки повинно нормалізуватися і фінансове забезпечення судів. Тому пошуки моделі оптимізації механізму фінансування судової системи, здатної забезпечити ефективне її функціонування, мають здійснюватися, але ще раз наголошу — не виключно за рахунок скорочення фінансування судів. Держава не повинна перекладати свою неспроможність у належному забезпеченні роботи судів на громадян, адже їх право на суд повинно бути пріоритетом у державній політиці.

Що ж стосується доцільності спрямування доходів від судового збору на фінансування судової системи, то згідно з діючим законодавством кошти від судового збору зараховуються на спеціальні рахунки та можуть використовуватися розпорядниками бюджетних коштів лише для удосконалення матеріально-технічного устаткування судів. Але на сьогодні питома вага коштів, які надходять від судового збору, становить менше 10 % від потреби на фінансування судової системи. До речі, середній показник судового збору в загальному бюджеті на утримання судів в європейських країнах становить 25,9 %, а в деяких країнах ці суми

взагалі залишаються на рахунках судів і їм дозволяється їх використовувати для покриття експлуатаційних витрат. Тому певний сенс у зміні підходів до обрахунку сум судового збору та порядку їх використання, на мою думку, є і потребує осмислення.

Зазначу, що відповідний рівень матеріального забезпечення потреб суддів працівників апарату суду сприятиме підвищенню ефективності функціонування судової системи. Адже належна організація судового процесу, оперативність надання й отримання інформації, розумний строк судового розгляду справ, матеріально незалежний суддя — це все складники ефективного правосуддя. Гадаю, гідне матеріальне забезпечення суддів сприятиме й залученню до судової системи фахівців найвищої кваліфікації. Це актуалізує питання пошуку механізмів ефективною фінансовою політики держави стосовно судової системи.

Підсумовуючи наведені міркування, необхідно наголосити на складнощях судової реформи та її значенні для всього українського суспільства, яке з урахуванням реалій сьогодення отримало шанс на відродження країни та запровадження в ній справжніх європейських цінностей. Це обумовлює потребу залучення до розробки державної політики у галузі судової реформи досвідчених фахівців, у тому числі представників юридичної науки, Національної академії правових наук України, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, провідних юридичних університетів та факультетів.

ВІДПОВІДЬ Ю. ШЕМШУЧЕНКА:

Належне фінансування судової влади рівносильне належному фінансуванню армії. Якщо збройні сили захищають державу від зовнішнього ворога, то органи правосуддя мають

захищати країну від внутрішнього беззаконня. Гідна оплата праці суддів важлива складова незалежності їх статусу.

ВІДПОВІДЬ Н. КУЗНЕЦОВОЇ:

Судова система повинна фінансуватися на належному рівні. Цей принцип не може порушуватися.

Розмір суддівської винагороди повинен відповідати рівню кваліфікації судді та обсягу і характеру роботи, яку він виконує.

Однак я не ставлю у залежність від розміру винагороди за працю рівень корумпованості тих чи інших осіб. Ця проблема має більш загальний характер, вона не є специфічною тільки для суддів. Надто примітивно думати — дамо суддям велику зарплату та цим винищимо корупцію.

Цей процес є більш глибоким і складним.

Ми маємо змінити наше суспільство в цілому. Перші кроки, я маю на увазі події 2013–2014 рр., вже зроблені. Не будемо зупинятися!

ВІДПОВІДЬ В. МАЛЯРЕНКА:

У Румунії, одній із найбідніших країн Європи, можливо, навіть біднішій, ніж Україна, судді низового суду платять понад дві тисячі євро в місяць. Це майже вдвічі більше, ніж судді найвищого суду в Україні. Там розуміють, що економити на правосудді, на фундаменті держави, на справедливості та механізмі врівноваження суспільства не можна. Заздрощі, жовчність, «заглядання у кишеню» інших людей — це великий гріх, за який Господь карає.

ВІДПОВІДЬ А. СЕЛІВАНОВА:

З приводу судового збору слід конкретно висловитися — кошти «заробляють судді і органи правосуддя», а тому вони повинні раціонально ними

розпоряджатися згідно з нормативами суддівської діяльності.

ВІДПОВІДЬ Д. ПРИТИКИ:

Фінансове забезпечення діяльності судової влади протягом 24 років було недостатнім. Але судовий корпус, розуміючи стан фінансового та економічного розвитку країни, вимушений поки що погоджуватися із такою ситуацією, розглядаючи її як тимчасову.

У перспективі держава кардинально повинна переглянути принципи підходів до фінансування судів. У народі кажуть, що дешева юстиція дуже дорого обходиться державі. Ви ж розумієте, що означає немає коштів для відправлення, наприклад, кореспонденції. Як наслідок – зрив судових засідань.

Щоб виправити цю досить загрозливу ситуацію необхідно прийняти спеціальний закон про фінансування судової влади, де і передбачити принципові підходи до матеріально-технічного забезпечення судів.

Ми свого часу, будучи народними депутатами України (В. Онопенко, В. Мойсик, Д. Притика), розробили та внесли на розгляд Верховної Ради України такий закон, але проти нього категорично виступив Кабінет Міністрів України, і цей, такий необхідний документ, не був прийнятий.

У цьому проєкті пропонувалося, щоб у Державному бюджеті на черговий рік були визначені кошти для кожної окремої судової ланки окремим рядком. При такому прозорому плануванні кожний міг знати свої можливості витрачання цих фінансових ресурсів із перспективою на весь рік.

Щодо доцільності спрямування деякої частини судового збору на фінансування судової системи, то я такий підхід підтримую. Але ця ідея теж повинна бути вирішена на законодавчому рівні.

ВІДПОВІДЬ О. ЮЩИКА:

Насамперед потрібно оптимізувати саму судову систему та забезпечувати її фінансування на основі науково обґрунтованих *нормативів* навантаження на суддю і кадрового забезпечення судів, які визначити під час судово-правової реформи. Цим, на жаль, не займаються як слід «реформатори», і жодна їх судова реформа не торкалася цих питань. Через оптимізацію судової системи, а саме – ліквідацію зайвих ланок судів, зменшення навантаження на суди шляхом перегляду підвідомчості та запровадження досудового порядку розгляду справ тощо потрібно визначити *реальні потреби* на правосуддя.

Далі слід переглянути обґрунтованість виплат суддям, що *припинили* здійснювати суддівські повноваження, і відмовитися від значних «вихідних» виплат. Нарешті, мінімальний розмір оплати праці професійного судді має бути встановлений на підставі стажу роботи суддею *один рік*, з наступним *щорічним* підвищенням оплати праці на 5–10 %. Таким чином, розмір оплати праці судді у перший рік роботи може становити, наприклад, 6–7 тис. грн, а у п'ятий рік – 8–10 тис. грн та ін. Щодо захисту суддів від дії стимулів впливу на їх рішення, то ніякий розмір оплати праці *сам по собі* не буде достатнім в умовах тотальної корупції, потрібна дія, зокрема механізмів *громадського контролю* та юридичної *відповідальності* судді за його діяльність. Пов'язувати фінансування оплати праці суддів із судовим збором жодним чином не можна, оскільки це обертається *комерціалізацією* судів, яка суперечить принципу доступності до правосуддя.

ВІДПОВІДЬ В. КОНОНЕНКА:

Фінансове становище країни, на жаль, безпосередньо залежить від

корупції в судах. Суди роками забезпечувалися фінансами за принципом залишковості бюджету. Це стосується не лише заробітної плати суддів і працівників судів, а й матеріально-технічного забезпечення. На мою думку, фінансування на утримання судів має відбуватися за рахунок штрафів та інших коштів, які надходять до держави за судовими рішеннями. Ми вимагаємо, щоб наші судді були порядними, мудрими, справедливими і праведними. Але при цьому забуваємо, що вони ж як і всі люди: зі своїми поглядами, недоліками і теж хочуть спокою та миру в Україні.

У підсумку хочу навести приклад. Пригадую, у травні 2002 р. у Страсбурзі за ініціативи компетентних органів США відбулася конференція, на якій були присутні керівники судів майже всіх країн світу. Від суддів чекали відповіді на одне запитання: як вони ставляться до того, що суди у США будуть розглядати справи стосовно осіб, визнаних винними у тероризмі, в особливому режимі? Тобто особливим складом суду, без участі захисту, без права на оскарження вироку. Після відомих трагічних подій американці мали на меті заручитися підтримкою світового співтовариства, але вони її не отримали. На конференції всі доповідачі, у тому числі й від України, заявили, що хто б не сидів на лаві підсудних, до нього має бути застосовано закон, і під час розгляду він повинен бути забезпечений всіма формами захисту, які існують у законодавстві.

Цей приклад я навів не випадково. Розвинена правова держава просила у світового юридичного співтовариства дозволу на порушення прав людини в цьому винятковому випадку, але не отримала його. Це безпосередньо стосується того, що відбувається нині в нашій країні.

ВІДПОВІДЬ В. ГУМЕНЮКА:

У будь-якій державі, а не лише в Україні, виникають складнощі із фінансуванням органів державної влади, у тому числі і судової. Проте мета існування держави — це і є забезпечення громадянам, суспільству належного демократичного розвитку та існування.

Існування держави неможливе без існування суду. Обмеження фінансування судової системи прямо пов'язано з обмеженням можливостей громадян захищати у суді свої права і збільшує навантаження на державний бюджет через звернення громадян до Європейського суду з прав людини.

Зменшення суддівської винагороди підриває впевненість громадян у добросовісності судді: чи буде він справедливий у прийнятті рішення, отримуючи незначну суддівську винагороду в тому випадку, коли я звертаюсь до суду і не сплачую йому за прийняття рішення.

За таких обставин держава сама створює підґрунтя для провокації корупції.

У черговий раз 11 березня 2010 р. Конституційним Судом України ухвалено Рішення у справі № 1-3/2010. У пункті 1 резолютивної частини якого визначено, що фінансування всіх судів в Україні повинне забезпечуватися державою виключно за рахунок коштів Державного бюджету України. У мотивувальній частині цього рішення (п. 3) відображено посилання на попередні рішення Конституційного Суду України та міжнародні акти.

Таким чином, вважаю, що зменшення фінансування судової системи прямо пов'язано з незалежністю судової системи та суддів і застосовується виконавчою владою для впливу на судову систему.

Недопустимим є перекладання відповідальності держави щодо фінансу-

вання судів на інші джерела фінансування, у тому числі за рахунок судового збору.

Суддівська винагорода має бути достатньою для забезпечення нормального проживання судді та його сім'ї.

ВІДПОВІДЬ Б. ГУЛЬКА:

Очевидним є те, що належне економічне забезпечення судової влади є конститутивною передумовою утвердження верховенства права у державі й чинником, який безпосередньо впливає на якість здійснення правосуддя, є гарантією незалежності суддів. Звичайно, ми всі розуміємо, що в умовах теперішніх подій на сході нашої держави існує нагальна потреба в економії бюджетних коштів. Однак, скорочуючи витрати на фінансування потреб судової системи, рівень якого, до речі, і зараз далекий від європейських стандартів, недопустимим є зменшення розміру суддівської винагороди. Належне матеріальне та соціальне забезпечення, включно із суддівською винагородою, є гарантією незалежності суддів. А незалежність суддів, у свою чергу, є безпосередньою передумовою забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Що ж до питання про розмір оплати праці суддів, який був би достатнім для гарантування їх незалежності та неупередженості, зазначу, що це безпосередньо залежить від рівня розвитку держави. Наразі, на мою думку, необхідно принаймні не допустити скасування або зниження досягнутого рівня матеріального забезпечення суддів, у тому числі й суддівської винагороди.

Відповідаючи на Ваші запитання, насамкінець зазначу, що в умовах неналежного фінансування судової системи, цільове спрямування надходжень від судового збору, тобто спрямування на матеріально-технічне забезпечення судочинства, є доцільним особливо з

огляду на потреби судового процесу (необхідність облаштування залів судових засідань, впровадження електронного документообігу тощо). Слід зазначити, що завдяки запровадженню наприкінці 2011 р. цільового спрямування надходжень від судового збору вдалося подолати численні проблеми матеріально-технічного забезпечення діяльності судів, що негативно впливали не лише на якість здійснення правосуддя, а й на доступ до суду. Тому я переконаний, що зміна існуючого порядку спрямування коштів від сплати судового збору, безумовно, буде кроком назад у забезпеченні якості здійснення правосуддя як складової утвердження верховенства права у державі.

ВІДПОВІДЬ Б. ЛЬВОВА:

Належний рівень матеріального забезпечення судді є складовою гарантією незалежного правосуддя. Міжнародними стандартами встановлено, що рівень оплати повинен визначатися так, щоб захистити суддю від тиску, спрямованого на те, щоб вплинути на зміст його рішень і взагалі на його поведінку в суді, порушуючи таким чином його незалежність і неупередженість.

З огляду на такі вимоги при прийнятті чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було запроваджено такий механізм: з одного боку, закріплено безпосередньо в Законі рівень суддівської винагороди з поетапним його підвищенням, а з другого – скасовано можливість проведення індексації посадового окладу судді залежно від інфляції, скасовано преміальні, встановлення надбавок чи будь-яких інших виплат. Одночасно передбачено заборону визначати суддівську винагороду іншими нормативно-правовими актами, крім Закону України «Про судоустрій і статус суд-

дів». Це є однією з важливих гарантій незалежності суддів, насамперед від втручання та політичного й іншого впливу органів законодавчої та виконавчої влади в діяльність суду, здійснення правосуддя шляхом прийняття актів, які впливають на рівень оплати праці судді. Тому за нормами чинного Закону суддівська винагорода включає в себе лише посадовий оклад та чотири можливі доплати (за вислугу років; перебування на адміністративній посаді в суді; науковий ступінь; доступ до державної таємниці). На призначення і розмір цих доплат не впливають жодні суб'єктивні чинники. Тим самим гарантовано незалежність суддів та забезпечення їх від неправомірного фінансового тиску з боку посадовців інших гілок влади.

Проте, починаючи з кінця минулого року, матеріальне забезпечення суддів суттєво зменшено: скасовано передбачене Законом поетапне підвищення посадового окладу судді, встановлено обмеження максимального місячного розміру суддівської винагороди (що урівнює матеріальне забезпечення суддів, незалежно від рівня їх навантаження, інстанції, виконання додаткових обов'язків у суді), зменшено розміри щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці, скасовано вихідну допомогу, зменшено пенсійне забезпечення судді. При цьому час від часу виникають пропозиції відмовитися від тимчасового характеру таких фінансових обмежень і запровадити їх на невизначений час на майбутнє.

Звичайно, ми розуміємо сучасну суспільно-політичну ситуацію, складність економічного становища України, але хотілося б ще раз наголосити, що фінансове забезпечення суддів є однією з ключових гарантій їхньої незалежності, фактором позитивного

стимулювання, а тому заходи зі зниження рівня такого забезпечення можуть мати винятково тимчасовий характер.

Зверну увагу, що проблема низького рівня фінансового забезпечення потреб судової системи позначається не лише на роботі суддів, а й на роботі працівників апарату судів. Починаючи з 2012 р., рівень середньомісячної заробітної плати державних службовців знижується і є меншим від рівня заробітної плати державних службовців інших органів державної влади. Заробітна плата, наприклад, помічника судді місцевого суду орієнтовно становить 1 500 грн та з урахуванням усіх можливих доплат і надбавок не перевищує 2 000 грн. Звичайно, це не є нормальним. Рівень фінансового забезпечення судової системи останні роки не перевищує 50 % від потреби. Поступово, але питання забезпечення належного фінансування судів мають вирішуватися.

Що стосується питання про спрямування коштів від сплати судового збору на фінансування судової системи, то таке цільове призначення виправдано об'єктивними факторами. Адже розгляд справ судом супроводжується відповідним документообігом, що потребує фінансування видатків, пов'язаних зі сплатою поштової кореспонденції, виготовленням і врученням копій судових рішень, оформленням та видачею судових наказів, виконавчих листів, інших документів і матеріалів. Додайте до цього фіксування судового процесу, здійснення технічного запису, придбання відповідних інформаційних носіїв, так само як і папір, інше канцелярське приладдя, технічне обладнання. Все це вимагає відповідних ресурсів. Сьогодні кошти зі сплати судового збору зарховуються до спеціального фонду Державного бюджету України та

спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя. Відмова від такого механізму матиме наслідком зменшення рівня фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів, зробить суди більш залежними від інших органів державної влади, повноважних вирішувати питання розподілу бюджетних коштів і спрямування їх на ті чи інші видатки.

ВІДПОВІДЬ О. НЕЧИТАЙЛА:

Під час презентації «Стратегії реформ-2020» Президент України зазначив, що реформи повинні стати плодом спільних зусиль усіх гілок влади, суспільства та бізнесу.

Вважаю, що навіть в умовах сьогодення, коли наша держава перебуває у складному фінансово-економічному становищі, питання судового захисту прав людини та громадянина повинні залишатися пріоритетними. Тому вжиття нагальних заходів, у тому числі й таких непопулярних, як скорочення видатків державного бюджету і, зокрема, зменшення обсягів фінансування системи судової влади, не повинно позначитися на рівні цього захисту.

Стосовно розміру суддівської винагороди, то варто зазначити, що судді, а також працівники апаратів судів, є невід'ємною складовою українського суспільства. І ті виклики та труднощі, які нині випали на долю українського народу, не можуть їх не стосуватися. Тому, на моє переконання, розміри оплати праці суддів і працівників апаратів судів, як і оплата праці інших державних службовців, усіх громадян України, повинні виходити з фінансово-економічних можливостей нашої держави.

ВІДПОВІДЬ В. ГОРОДОВЕНКА:

Рівень виконання державою вимог Конституції України та законів про

фінансування судової влади є вкрай незадовільним, у цьому проявляється ставлення держави до судової гілки влади, і без виправлення такої ситуації утвердження в Україні самостійного, справедливого і неупередженого суду неможливе. Держава повинна надати судам можливість функціонувати відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі через їх належне фінансування.

Гострою залишається проблема недостатнього фінансування судової системи в цілому й оплата праці суддів зокрема. Варто зауважити, що відповідний рівень матеріального забезпечення судді є складовою гарантованого державою незалежного та неупередженого правосуддя, адже згідно з п. 54 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р. № (2010)12 оплата праці суддів повинна відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатньою, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення.

Щодо питання залучення коштів судового збору на фінансування судової системи залишаюся на позиції збереження діючого порядку зарахування коштів від сплати судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України та використання його виключно для потреб судової влади. На моє переконання, такий вид фінансування судової системи є додатковим джерелом коштів, що є вкрай необхідним за умови неналежного бюджетного фінансування.

ВІДПОВІДЬ Р. ХАНОВОЇ:

Належне фінансування судової системи — це ознака незалежності суддів. Розмір судової винагороди не може

бути зменшений. Зменшення розміру суддівської винагороди — це помилка, оскільки необхідно підрахувати, що держава у цьому випадку виграє, а що ні. Якщо на терези покласти наслідки, то програють всі. Зменшення розміру суддівської винагороди — це популістське рішення, яке вводить людей в оману. Розмір такої винагороди, який був передбачений Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (у редакції 2010 р.), був правильним і достатнім та його виплата є обов'язком держави.

Спрямування судового збору від звернень до суду на оплату праці суддів є недоцільним, оскільки мета судового збору — це покращання матеріального стану суду, а не оплата праці. Запровадження такого механізму є неприпустимим, оскільки втрачається сама мета такого запровадження. Людина має приходити в суд, який своїм приміщенням викликає повагу до держави, а не принижує гідність людини. Від цього залежить настрої відстоювати порушене право, повага до тих, хто створює належні умови роботи. Принциповий, порядний, професійний суддя та належні умови відправлення правосуддя — запорука нашого успіху.

ВІДПОВІДЬ В. КРАВЧУКА:

У скрутних економічних умовах не на часі говорити про покращання добробуту суддів. Нинішній рівень доходу судді відповідає економічним реаліям і важливо, щоб він не обмежувався. Наукові дослідження свідчать, що рівень корупції та хабарництва практично не залежить від рівня винагороди державного службовця. Тому достойна винагорода — це оплата за працю, а не засіб боротьби.

На мою думку, потрібно шукати резерви для економії. Одним із завдань судової реформи є зменшен-

ня кількості справ, що, відповідно, в недалекій перспективі призведе до скорочення кількості суддів та апарату, зменшення видатків на судочинство. У межах реально заощаджених коштів може йтися про підвищення винагороди суддям і працівникам апарату, які перебувають в дуже скрутних умовах.

Судовий збір повинен використовуватися виключно на потреби фінансування матеріально-технічного стану судової системи. Це одна з гарантій незалежності суддів. Однак суддівська винагорода повинна сплачуватися за рахунок інших доходів, бо лише судового збору не вистачить на це.

ВІДПОВІДЬ Є. ЄВРАФОВОЇ:

Оплата праці суддів в Україні значною мірою, без сумніву, зумовлюється фінансово-економічним становищем держави. Головними чиним, саме від цього залежить її розмір, хоча існують й інші обставини, що впливають на обсяг коштів на утримання судової влади в державі. Зокрема, це стосується так званих представницьких витрат, що виділяються судовим органам з Державного бюджету України, нерівномірності визначення оплати праці суддів за їх статусом, скажімо, суддів Конституційного Суду України та суддів загальної юрисдикції, образно кажучи — небо і земля, а відповідальність за ухвалені рішення однакова. У цьому питанні реформаторам судової системи необхідно ретельно проаналізувати досвід зарубіжних країн. У зв'язку з цим зазначу, що свавільно сконструйовані в законодавстві норми призводять до значних і необґрунтованих витрат Державного бюджету України на організацію і функціонування судової влади, послаблення конституційних засад діяльності її органів.

**ВІДПОВІДЬ О. ВІНОГРАДОВОЇ
ТА А. ЛЕОНТОВИЧА:**

Зменшення фінансування судової системи не лише не виправдовує себе, а є одним із порушень, яке допускає влада. Відповідно до існуючих законів забороняється перегляд фінансування протягом фінансового року. Суддівська винагорода має бути підвищена одночасно з очищенням судової систе-

ми. Держава повинна повністю забезпечити судді як фінансову, так і матеріальну незалежність.

На нашу думку, спрямування судового збору на фінансування судової системи та оплати праці суддів є неприйнятним. Судовий збір має йти виключно на забезпечення діяльності суду, на відшкодування витрат із розгляду справи тощо.